

Filosofická fakulta Univerzity Palackého

v Olomouci

Katedra Nederlandistiky

Studijní rok 2011/2012

**Het verzet in Nederland en Tsjechië tijdens de Duitse bezetting in
vergelijking**

Vedoucí práce: Doc. Dr. Wilken Engelbrecht, cand. litt.

Student: David Romsy

Olomouc 2012

Prohlašuji, že jsem svoji bakalářskou práci vypracoval samostatně a uvedl v ní veškerou literaturu a ostatní zdroje, které jsem použil.

Ik verklaar, dat ik mijn bachelor scriptie zelfstandig heb geschreven en dat ik er alle literatuurbronnen en ook andere bronnen aanvoerde die ik gebruikte.

V Olomouci, dne 13.12.2012

David Romsy

Inhoudsopgave

1	Inleiding	5
1.1	De grote depressie	5
1.2	Politieke en sociale situatie	7
1.2.1	Politieke situatie in Nederland na 1933.....	7
1.2.2	Situatie in Tsjechoslowakije.....	9
2	Momenten dicht-voor de Tweede Wereldoorlog	12
2.1	Verdrag van München.....	12
2.1.1	Impact van het Verdrag van München	13
2.2	Bezetting van overblijvend Tsjechoslowakije op 15-3-1939.....	14
2.2.1	De Tweede Republiek	14
3	De Tweede Wereldoorlog begint	15
3.1	Situatie in Nederland en capitulatie in 1940	15
3.1.1	Nederlandse voorbereiding op de oorlog	15
3.1.2	Nederlandse neutraliteit.....	15
3.1.3	Invasie naar Nederland.....	16
4	Nederland tijdens de bezetting door het Derde Rijk	18
5	Protectoraat Bohemen en Moravië door de bezetting van Derde Rijk.....	20
6	Het verzet in Nederland.....	21
6.1	Fasen van het verzet	21
6.1.1	Eerste kennismaking	21
6.1.2	Toenemende tegenstellingen tussen volk en bezetter	22
6.1.3	Het geweld neemt toe.....	23
6.1.4	Het verzet in de aanval	24
6.2	Nederlandsche Unie	25
6.3	Studentenverzet	26
6.4	Stakingen als uiting van verzet.....	27
6.4.1	Anjerdag	27
6.4.2	De februaristaking van 1941	27
6.4.3	De april-meistakingen 1943	28
7	Het verzet in Protectoraat Bohemen en Moravië	29
7.1	Fasen van het verzet in Tsjechië	29
7.1.1	Eerste fase tot november 1939	29
7.1.2	Tweede fase - vanaf november 1939 tot september 1941.....	31
7.1.3	Derde fase tot juni 1942	32
7.1.4	Aanslag op Heydrich en de Tweede Heydrichiade	33
7.1.5	Vierde fase na de aanslag op Heydrich	34
8	De hongerwinter 1944-1945 in Nederland.....	35
8.1	Operatie 'Market- Garden'	35
8.2	De Spoorwegstaking in september 1944.....	36
8.3	De hongerwinter	37
8.4	De Hongersnood.....	37
8.5	De Kou	39
8.6	Internationale hulp.....	43
8.7	Voedseldroppings.....	46
9	Resumé in Nederlands.....	48
10	Resumé česky.....	48
11	Resumé in English.....	48

Literatuur en plaat lijst	49
Primaire bronnen	49

1 Inleiding

Nederland en Tsjechoslowakije voor de Tweede Wereldoorlog

1.1 De grote depressie

Het goede humeur dat in Nederland was op het eind van de jaren '20, dankte Nederland voor een groot deel aan de Verenigde Staten en zijn grote economische groei. Hoewel de situatie in Nederland niet zo stormachtig was als in Verenigde Staten, hadden de bedrijven desondanks grote opbrengsten dankzij de beurs. Ook de gewone mensen investeerden in de beurs, maar het sprookje kon plotseling eindigen.

In oktober 1929 kwam de aandelenhandel tot een principiële wending. De bekende krach van Wall Street kwam langzaam naar Nederland. In Nederland was er een andere mentaliteit in handelen met aandelen. Deze transacties waren niet zo belangrijk. Ook op het *Damrak*¹ was er een grote chaos. Zo betekende de Zwarte Donderdag op 24 oktober 1929 in eerste instantie geen vernietigend probleem. Het grootste probleem van de Nederlandse bedrijven was de overproductie. Iemand heft gemerkt dat de consumptie van Verenigde Staten niet meer dezelfde was. In Nederland ging de crisis een beetje langzamer. Het jaar 1930 was zelfs helemaal goed voor iedereen. De oorzaak waren de kleinere prijzen dan in 1929 en iedereen dacht, dat is geen probleem voor mij – de crisis. De regering van jonkheer Ruijs de Beerenbrouck had problemen met kleinere belastingen en de staat moest gaan sparen in alle sferen.

De bedrijven reageerden net als de regering. Investerings werden bevroren, mensen afgedankt, de officiële term hiervoor is rationalisatie. Als iemand zijn werk verliest, is hij niet zonder geld. Het merendeel van de werknemers was verzekerd voor zes weken zonder werk, dankzij de vakbonden. Als iemand geen werk kon krijgen, ging hij naar het Maatschappelijk Hulpbetoon. Dat was de gewone term voor organisaties die zorgden voor de armen.

De koopkracht van deze mensen was heel klein. Zij kregen alleen 15 tot 18 gulden per week. Het was de helft of een derde van het gewone salaris. Het was genoeg voor eten, maar niets meer. Op het platteland kregen de mensen minder dan in de steden. Het is logisch, want op het platteland konden de mensen bijv. koeien of varkens fokken en ook graan, groenten en fruit verbouwen.

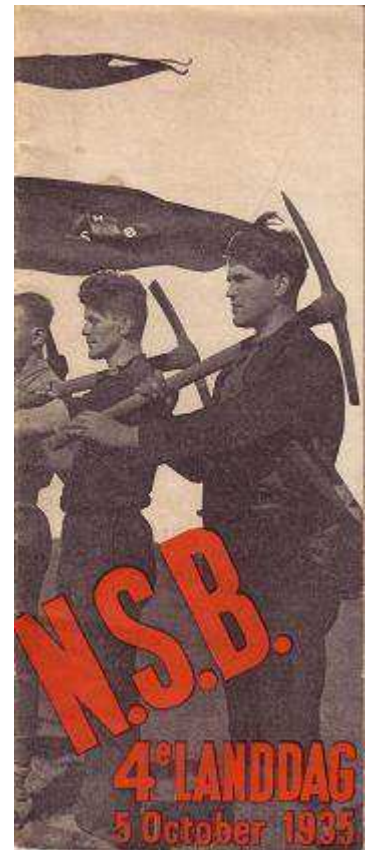
In verband met de grote werkloosheid kwam de regering met een originele oplossing. Mensen wilden zwart werken. Werkeloze mensen moesten eenmaal per dag gaan om een stempel te

¹ Damrak is de Amsterdamse straat, waar de Amsterdamse beurs zit – De Beurs van Berlage.

krijgen, maar de tijd en plaats waren geheim en de mensen wisten dat pas kort voor de controle. In 1931 sloeg de crisis heel hard toe. In deze tijd was één derde van de productieve populatie zonder werk. In 1935 was het getal van werkloosheid 500 000 mensen.

Zoals in Duitsland zocht ook in Nederland het volk naar geschikte politieke leiding. In deze crisis kregen kleinere en meer extremische partijen meer stemmen. In Nederland was het de CPN (*Communistische Partij van Nederland*). De CPN declareerde dat de situatie in de USSR beter was dan in kapitalistische landen, maar het was niet waar. In de USSR was er een centraal geleide economie en kleine beurstransacties, dus dat is de reden waarom de situatie in de USSR een beetje anders was dan in overige wereld. Er was hier een kleine groep mensen die de leiding had en een grote groep mensen die honger hadden en angst hadden van Stalin. Hetzelfde gold ook voor de RSAP (*Revolutionair-Socialistische Arbeidspartij*) met haar leider Henk Sneevliet. Beide partijen verbonden zich en waren later actief in het verzet tegen Duitse bezetter.

Natuurlijk was de crisis ook goed voor de rechterkant van het politieke spectrum. Het symbool van de Nederlandse collaboratie en ondersteuning van bezetters was de NSB. De NSB (*Nationaal – Socialistische Beweging*) werd in 1931 in Utrecht opgericht door de ingenieur van rijkswaterstaat Anton Mussert. Na de oprichting was de partij niet sterk, maar speelde met het

Affiche voor de Landdag van NSB in 1935 (p.1)

programma van de Duitse NSDAP. Ook de naam is geïnspireerde door de NSDAP. Maar voor de oorlog waren de NSB en NSDAP iets anders. De NSB had geen antisemitisme in haar hoofdprogramma. Zij had een veel rustiger programma. De begunstigers van de NSB dachten, dat de werkloosheid onder leiding van Mussert gaat dalen en het levenspeil gaat stijgen, net als in Duitsland.²

Tsjechoslowakije werd ook door de crisis getroffen. De productie van de industrie daalde tot 60% van die in het jaar 1929. Werkloosheid was ook een groot probleem. De industrie was aan het eind van haar krachten. Frankrijk gaf aan Tsjechoslowakije een lening ter hoogte van 600 miljoen francs voor de stabilisatie van de economie. De regering accepteerde een speciale

² Han van der Horst – *Dějiny Nizozemska* p. 379 - 382

wet tegen grote bedrijven kartels. Daarna verlaagden deze ondernemingen het prijsniveau en middelgrote en kleinere bedrijven konden zich niet aan deze concurrentie aanpassen. Net als in Nederland was een gedeeltelijke devaluatie noodzakelijk. Maar in verschil met Nederland bleef de gouden standaard van de Tsjechoslowaakse kroon behouden. Dit zorgde er net als in Nederland voor dat de goederen op buitenlandse markten werden afgezet en dat de export economisch niet klopt: Niet devalueren houdt de munt duur en bemoeilijkt de export. De impact was op veel mensen hard. Werklozen ondernamen zogenaamde *hongertochten*. Mensen die nog werk hadden, begonnen stakingen tegen salarisdalingen en daaropvolgend ontslag. Deze situatie werd door extreemlinkse en -rechtse partijen misbruikt, vooral door de KSČ (*Communistische Partij van Tsjechoslowakije*). Hoe hun manier van politiekbedrijven en de realiteit van hun beloftes in werkelijkheid zouden zijn, zouden de inwoners van tsjechoslowakije in de volgende veertig jaren nog goed genoeg merken.

De economische groei leefde halverwege de jaren '30 weer op; dat hing samen met de productie van geweren en het bouwen van militaire verdedigingswerken langs de grenzen.³

1.2 Politieke en sociale situatie

1.2.1 Politieke situatie in Nederland na 1933

Na vervroegde verkiezingen in 1933 werd Hendrik Colijn minister-president. Deze voormalige officier en calvinist werd onder de mensen **Hendrik Colijn (p.2)** gezien als een daadkrachtige en niet eenzijdig politiek man. Op dat ogenblik kon Colijn echter aan de mensen geen andere aanpak aanbieden. Hij bleef bij de eerdere politiek. Onder Nederlanders werd hij al gauw populair en dankzij zijn rechtschapenheid wekte hij de indruk, dat hij alles vast in handen had. Hij had op zichzelf een moeilijke taak. Hij moest aan mensen verklaren, dat de situatie niet meer dezelfde zal zijn als in de jaren '20 en dat er een noodzaak bestond om bezuinigingsmaatregelen voor te bereiden. Door zijn pogingen is de crisis erger geworden. De werklozen kregen zelfs minder geld dan vroeger. Dat leidde tot ontlusten die bijv. in Amsterdam door het leger moesten worden onderdrukt.

³ Věra Olivová, Robert Kvaček – *Dějiny Československa od roku 1918 do roku 1945* p. 157 - 160

In jaar 1936 stelde Jan Tinbergen het *Plan van de Arbeid* op. Dit plan was een met feiten onderbouwde studie van de toenmalige situatie waarin op de basis van de inzichten van John Maynard Keynes een herstelplan voor Nederland werd opgesteld. Het middel voor stabilisatie van de economie was volgens Tinbergen een verhoging van het begrotingstekort. Dit geld moest daarna in werk worden geïnvesterd. Staatsopdrachten zorgen voor nieuwe werkgelegenheid en dat brengt weer verhoging van de koopdracht. Deze theorie was al met succes in Denemarken en Zweden beproefd.

Dit plan werd door de politieke leiding echter afgewezen. Het argument daarbij was dat de regering de werkplaatsen formeert. Meestal ging het om manueel werk waarbij mensen een goedkopere vervanging van mechanisatie waren. Door middel van deze acties werden er veel parken gerealiseerd. Veel mensen hadden het gevoel dat de meeste werklozen lui zijn en liever van een uitkering wilden leven. De situatie was in het jaar 1936 zo erg dat de Nederland

Wapen van de NSB (p.3)

de gouden standaard niet meer kon vasthouden en deze moest verlaten. In een paar dagen daalde de waarde van gulden met meer dan 20%. Deze actie startte een golf van reacties die de buitenlandse handel verbeterde en de werkloosheid deed dalen.

In 1935 behaalde de NSB bij de verkiezingen voor de Provinciale Staten een grote overwinning van 7,94% van de stemmen. In 1937 behaalde de NSB bij de Kamerverkiezingen nog maar ruim 4% van de stemmen. De winnaar van deze verkiezingen was echter de ARP met haar voorzitter Hendrik Colijn. Ofschoon hij een tegenstander was van de hervorming van de gouden standaard, kreeg hij de eer van de economische verbetering en vormde hij een nieuw kabinet.

De economische situatie ontwikkelde zich nu beter maar met de politieke ging het juist andersom. De democratie was op de aftocht en het fascisme en het nazisme groeiden meer en meer. In Nederland kwamen er veel vluchtelingen uit Duitsland. De Nederlanders waren niet blij dat de rest van de arbeidsplaatsen door immigranten werd bezet en dat de buitenlanders nieuwe bedrijven oprichtten die concurrentie voor binnenlandse ondernemingen vormden. De situatie werd erger en erger samen met het ontstaan van anti-Joodse wetten in Duitsland.

In 1939 stichtte de Nederlandse regering in het dorp Westerbork in de provincie Drenthe een verzamelkamp voor Duitse emigranten. Na de capitulatie vormden de Duitsers dit kamp om tot het grootste Nederlandse concentratiekamp.

De uitbarsting van de Spaanse burgeroorlog heeft onder de Nederlanders de vraag gewekt, of hun neutraliteit wekelijks onschendbaar is. Colijn vermoedde als voormalig officier dat het dringend noodzakelijk was om op het gebied van de veiligheid enkele voorzieningen te verzorgen, in het bijzonder op het gebied van de bewapening. Voor dit doel werd in 1935 een speciale rekening opgericht. Vanwege de toenemende spanning tussen de democratische en de fascistische machten was het belangrijk om zich op situaties voor te bereiden waarin het nodig was om het land met de wapens te verdedigen. Het Nederlandse leger was er slecht aan toe, omdat er na 1918 feitelijk geen enkele modernisering was doorgevoerd. De hervorming tot een modern leger was moeilijk te realiseren en financieel lastig.⁴

1.2.2 Situatie in Tsjechoslowakije

Om geografische en historische redenen was de positie van de Tsjechen in Europa heel moeilijk. De Tsjechische landen waren aan drie kanten door Duitstalige landen omsloten en het gebied aan de oostelijke kant was voor een groot gedeelte etnisch amorf. Sinds de middeleeuwen waren de Landen van de Boheemse Kroon altijd min of meer onder de invloed van grotere politieke eenheden geweest die weer vaak door Duitssprekenden gecontroleerd waren. Na de Eerste Wereldoorlog hebben de Tsjechen als lid van de zegevierende alliantie het nationaliteitsprincipe geïmplementeerd en sedertdien voelden de Duitsers zich tweederangs inwoners in de vreemde staat⁵. Er leefden ongeveer 2,8 miljoen zgn. Volksduitsers in de westelijke en noordelijke grensstreek van Tsjechoslowakije in het Sudetenland. Deze streek bevatte een groot deel van de natuurlijke hulpbronnen van Tsjechoslowakije. In dit deel van Tsjecho-Slowakije ontstond een beweging die zich tot doel stelde dit gebied op basis van het nationaliteitsprincipe bij Duitsland aansluiting te laten vinden. Ook de centrale Duitse regering, sinds 1933 met Adolf Hitler aan het hoofd, ondersteunde dit idee, omdat Hitler zo zijn eigen plannen met dit land had⁶. Er waren een paar

⁴ Han van der Horst – Dějiny Nizozemska p. 385 - 395

⁵ Vojtěch Mastný, Protektorát a osud českého odboje p. 15-35

⁶ Sudetenland, genoemd naar de Sudetenbergen, was de naam die vóór 1918, en van 1938 tot 1945 werd gebruikt voor een regio die in meerderheid werd bewoond door een groep zogenaamde Volksduitsers. Van 1918 tot 1938, en na 1945, was het een deel van Tsjechoslowakije.

Vóór 1918 maakte het gebied dat nu bekend is onder de naam Sudetenland deel uit van de Oostenrijks-Hongaarse dubbelmonarchie. Bij het uiteenvallen van Oostenrijk-Hongarije vormden de volkeren staten naar

motieven voor dit project, onder andere ook het grote industriepotentieel van de Tsjechische landen en Hitlers poging om de hele wereld te overheersen. Zijn stelselmatige politiek en steeds toenemende druk heeft tot de ondergang van Tsjechoslowakije geleid en was het begin van een reeks van gebeurtenissen die nu nog grote invloed op onze levens heeft. In de jaren '20 ontwikkelde de samenleving van Tsjechen en Duitsers zich tamelijk goed. In 1926 nam de Duitse Sociaaldemocratische Arbeiderspartij (DSDAP) zelfs deel aan de regering van Antonín Švehla. De principiële ommekeer kwam met de Grote Depressie. Deze crisis trof vooral de Duitsers, omdat zij vooral bezitters en arbeiders van fabrieken en bedrijven in de industrie waren.

In de verkiezingen van 1935 steunde de helft van alle Tsjechische Duitsers de Sudetendeutsche Partei die 44 van de 75 Duitstalige zetels in het parlement kreeg. Overigens distantieerde de SdP zich destijds nog scherp van Hitler.

1.2.2.1 De jaren '30 in Tsjechoslowaakse buitenlandse politiek

In 1935 trad T. G. Masaryk af en werd Edvard Beneš tot zijn opvolger gekozen. Tijdens de verslechtering van internationale situatie was Tsjechoslowakije één van de laatste democratische landen in Midden- en

Edvard Beneš (p.4)

Oost-Europa. Als we kijken naar het feit dat Tsjechoslowakije bestond uit een paar volken, begrijpen we dat het niet makkelijk was om de democratie in stand te houden, vooral na 1936.

Na de grote verkiezingswinst van de Duitse SdP van Konrad Henlein nam de Tsjechoslowaakse regering op 18 februari 1937 een *Program narodnostní politiky* (Programma van volkspolitiek) aan dat aan de meeste Duitstalige eisen tegemoetkwam. Alle Duitstalige partijen behalve de SdP aanvaardden dit programma. Konrad Henlein ging op 28 maart 1938

etnische grenzen. Duitstalige Oostenrijkers riepen op 21 oktober 1918 de Republiek Duits-Oostenrijk uit. Hiervan maakten ook Duitstalige gebieden in Bohemen, Moravië en Zuid-Tirol deel uit. Tsjechoslowakije verklaarde zich op 28 oktober 1918 onafhankelijk. Beide staten maakten aanspraak op de Duitstalige gebieden die zich met name bevonden aan de grens met Weimar-Duitsland. (bron: wikipedia.org)

Verdrag van Saint-Germain (1919) werd op 10 september 1919 gesloten tussen de overwinnaars van de Eerste Wereldoorlog en de overgebleven rompstaat Oostenrijk. In dit verdrag waren twee belangrijke punten die de "Tsjecho-Duitse vraag" betroffen

A) Het gebruik van de naam Deutschösterreich als staatsnaam is verboden.

B) Bohemen, Moravië, Oostenrijks-Silezië en enkele Neder-Oostenrijkse gemeenten worden aan het nieuwe Tsjechoslowakije toegewezen. Daarbij niemand hield rekening met het zelfbeschikkingsrecht van Duitstalige bevolking in Sudeten, die in oktober 1918 eigen provincie oprichtte. (bron: wikipedia.org.)

op bezoek bij Hitler die hem vroeg om eisen te stellen die onmogelijk konden worden ingewilligd. Dit deed de SdP inderdaad op 24 april met het zogenaamde *Karslbader-8-Punkteprogramm* (8-puntenprogramma van Karlovy Vary).

Volgens de instructies van Hitler waren deze eisen doelbewust buitensporig. Voor de Tsjechische regering was vooral de voorwaarde van volledige autonomie van de Sudetenduitsers onaannemelijk. Als reactie op deze eisen werd in mei 1938 het manifest “*Věrní zůstaneme*” (Wij blijven trouw) opgesteld dat door meer dan één miljoen Tsjechoslowaken werd ondertekend. Met dit document bewees de regering haar standpunt dat zij niet wenste toe te geven. De Tsjechoslowaakse regering gaf aan de Duitsers duidelijk te kennen dat het in dit geval niet tot een gelijke situatie als in Oostenrijk zou komen. In 1938 was Adolf Hitler waarschijnlijk de meest tevreden man in politieke centrale van Europa. Al langere tijd kon hij zonder “waarschuwend vingertje” van de kant van de democratische Europese machten zich een steeds extremere opstelling aanmatigen vanaf de bezetting van het Rijnland tot de Anschluss van Oostenrijk. De Nazi’s lieten blijken dat de vrede van Versailles voor hen geen legitimiteit had en als een misdaad tegen de Duitsers werd verstaan. Aangemoedigd door het verloop van zijn plannen eindigde Hitler niet met het stellen van overdreven eisen. Hij wilde een sfeer kweken, waarin Tsjechoslowakije niet in staat was te handelen en hierdoor de relaties tussen de bondgenoten verzwakken. Ofschoon de plannen van de SdP voor de afbraak van Tsjechoslowakije niet geheim waren en de sabotages aan de gezamenlijk grens sterk toenamen, zochten de Europese machten in hun streven naar het bewaren van de vrede naar een excuus voor hun politiek van appeasement.

Op 15 september 1938 kwamen Hitler en Chamberlain samen. Hitler beloofde, dat de eisen aan Tsjechoslowakije zijn laatste doel zouden zijn. Chamberlain geloofde dit en het resultaat werd de nota die aan de Tsjechoslowaakse regering werd verstuurd. De Tsjechoslowaakse regering was in haar vertwijfeling genoodzaakt om de eisen te accepteren. Zo kon zij tevens laten zien dat de Duitse regering niet anders kon dan accepteren of oorlog verklaren. Het laatste zouden Frankrijk en Engeland zeker niet accepteren. Op 22 september vond de tweede afspraak plaats. Op deze afspraak praalde Chamberlain met Tsjechoslowaakse concessies die hij had doorgedrukt. De reactie van Hitler op dit nieuws waren andere nieuwe eisen. Hitlers politiek overrompelde zowel Frankrijk als Groot-Brittannië en ze begrepen dat volgende onderhandelingen geen zin meer hadden. Kort daarna werd in Tsjechoslowakije de mobilisatie afgekondigd⁷. Kort voor de afspraken van München kunnen wij een hulppoging van de USSR opmerken. Op 23

⁷ Op de stemming van mensen had de mobilisatie goede invloed. Er werd een lange periode van twijfel en afwachten afgesloten.

september 1938 deelde de Sovjetarmee aan de Poolse regering mede dat de USSR in geval van een aanval tegen Tsjechoslowakije het bestaande niet-aanvalsverdrag als ongeldig zou beschouwen. Ten slotte heeft Tsjechoslowakije niet gevochten en werd de USSR blootgesteld aan de beschuldiging, dat zij de oorlog wilde ontketenen.

In de laatste dagen van september 1938 werd er een conferentie in München bijeengeroepen om de crisis op te lossen. De Tsjechoslowaakse delegatie was in München aanwezig maar niet bij de onderhandelingen uitgenodigd⁸. Britten en Fransen hebben Hitler bewezen dat alles wat Tsjechoslowaken tegen de annexatie zouden ondernemen als oorlogshandeling zou worden beschouwd. Tsjecho-Slowakije streefde er van het begin van zijn bestaan naar om goede relaties met Frankrijk en Groot-Brittannië aan te houden. In de jaren '20 werd Tsjecho-Slowakije lid van de *Kleine Entente*⁹. In de jaren '30 ondertekende Tsjechoslowaakse regering nog een accord met de USSR en Frankrijk. Deze verdragen werden de pilaren van de Tsjechoslowaakse defensieve politiek¹⁰.

2 Momenten dicht-voor de Tweede Wereldoorlog

2.1 Verdrag van München

Het Verdrag van München betekende het einde van de werkzaamheid van de Sudetenduitse Partij¹¹ van Konrad Henlein en de culminatie van de pogingen van Adolf Hitler om Tsjechoslowakije kapot te maken, wat een van zijn doelen was voor de beheersing van heel Europa. Dit verdrag is tot op de dag van vandaag een afschrikwekkend voorbeeld van de *appeasement*¹² politiek.

Het Verdrag van München is een verdrag tussen Frankrijk, het Verenigd Koninkrijk, Duitsland en Italië over de toekomst van Tsjechoslowakije. Dit verdrag werd op 29 september ondertekend door de representanten van vier landen: Neville Chamberlain voor Groot-Brittannië, Édouard Daladier voor Frankrijk, Adolf Hitler voor Duitsland en Benito Mussolini voor Italië. Er werd

8 Mogelijk daarom dat de Fransen en de Britten zouden van schaamte door de grond moeten zakken.

9 Het doel van deze afspraak was de orde in midden en oosten Europa te houden, verhinderen bij vernieuwing van Oostenrijk-Hongarije en anchluss van Oostenrijk. De facto was de afspraak ook gericht op het streven van Duitsland, op de invloed van de Sovjet-Unie en op communistische beweging in Oost en Midden Europa.

10 Jan Filípek - Mnichov 1938 Hra o Československo p. 73-79

11 De Sudetenduitse Partij (Duits: Sudetendeutsche Partei, afkorting SdP) was tussen 1933 en 1945 een politieke partij in Tsjechoslowakije. Bron: wikipedia.org

12 Appeasementpolitiek is de politiek gericht op het voorkomen van oorlog door steeds wat toe te geven aan de tegenstanders. Appeasement heeft een slechte naam gekregen na het Verdrag van München in 1938

afgesproken, dat Tsjechoslowakije voor 10 oktober 1938 het Sudetengebied aan Duitsland moest

afstaan.

Conferentie in München - van links: Chamberlain (Groot-Brittannië), Daladier (Frankrijk), Hitler (Duitsland), Mussolini a Ciano (Italië) (p.5)

2.1.1 Impact van het Verdrag van München

Aan Tsjechoslowakije werd het resultaat van dit verdrag alleen meegedeeld, hoewel er een vertegenwoordiger in de persoon van ambassadeur Mastn aanwezig was. Wegens deze omstandigheden werd het verdrag in Tsjechië als een verraderlijke handeling “*O nás, bez nás*” (Over ons zonder ons) beschouwd. Aan de Tsjechoslowaakse regering werd door Groot-Brittannië en Frankrijk meegedeeld, dat deze landen in geval van een Duitse aanval hun verplichtingen uit vorige pacten niet zouden vervullen. Het gevolg van dit verdrag was het verlies van landen, die sinds de middeleeuwen tot Bohemen behoorden¹³. Na München eindigt de periode van de *Eerste Republiek*,¹⁴. Er begon een periode van de crisis in de democratie en grote frustratie in de maatschappij. Tsjecho-Slowakije was ooit opgericht en fungeerde op principes die in Versailles werden afgesproken. Door het verdrag van München werd de vrede van Versailles gebroken. In deze akte kunnen wij het eerste en cruciale moment in de latere oriëntatie op het oosten en de grote ondersteuning van de communisten na de oorlog zien.

13 Jan Filípek - Mnichov 1938 Hra o Československo p. 79-85

14 Eerste Republiek is de naam voor Tsjecho-Slowakije sinds het ontstaan in 1918 tot het Verdrag van München 1938. Deze terminologie van het tellen is van Frankrijk afgeleid. Na de Eerste Republiek volgde de Tweede Republiek.

Tsjechië na München (de streepjeslinie tot de Slowaakse grens p.6)

2.2 Bezetting van overblijvend Tsjechoslowakije op 15-3-1939

2.2.1 De Tweede Republiek

Van München tot 15 maart 1939 op het rest van Tsjechische gebied spreken wij over zogenaamde *Tweede Republiek*. Op 1 oktober begon de inbeslagneming van ons grensgebied. Kort daarna trad president Beneš af en vloog naar Engeland in ballingschap. De voorzitter van het Hooggerechtshof, dr. Emil Hácha werd de nieuwe president. Sinds januari 1939 was steeds groter druk op het rest van Tsjecho-Slowakije van de Duitse zijde uitgeoefend. In het begin van maart maakte Hitler gebruik van “het Slowaakse vraagstuk”¹⁵ om de poging van Jozef Tiso de Slowaakse staat af te scheiden, te ondersteunen. Op 14 maart ontstond de Slowaakse staat. Precies op die dag was president Hacha naar Berlijn uitgenodigd. De volgende dag werd de rest van Tsjechië door Duitsers bezet.¹⁶

Op 16 maart werd het ontstaan van *Protektorat Böhmen und Mahren*¹⁷ afgekondigd.

¹⁵ Op 6 oktober was Tsjechoslowakije in Zilina in Tsjechië en Slowakië gedeeld.

¹⁶ Hácha had 2 mogelijkheden: de eerste was, dat met zijn toestemming het land “vreedzaam” zal worden gedeeld en in het andere geval de Duitsers Praag en andere grote steden zullen bombarderen.

¹⁷ Was de naam van Tsjechië tussen 1939 en 1945, toen het een protectoraat van het Derde Rijk was.

3 De Tweede Wereldoorlog begint

3.1 *Situatie in Nederland en capitulatie in 1940*

3.1.1 Nederlandse voorbereiding op de oorlog

Na de bezetting van Polen richtten de Duitsers hun aandacht op het Westen. Hier werd het operatieplan *Fall Gelb*¹⁸ uitgewerkt. De taak van dit plan was de Nederlanden en Luxemburg te bezetten en de weg naar Frankrijk te openen. Bij de Frans-Duitse grens was Frankrijk door de Maginotlinie beschermd. Daarom hebben de Duitsers net als in Wereldoorlog I de weg via Nederland, België en Luxemburg gekozen. Bij de grens van België en Luxemburg was de Maginotlinie zonder artillerieforten en met zwakke versterkingen. Bij de mobilisatie voor de oorlog telde het Nederlandse leger 350 000 soldaten, wat heel veel was voor zo'n kleine staat. De andere kant was de technische uitrusting. De wapens van het Nederlandse leger waren verouderd, vaak onwerkzaam en konden niet de beproeving van een moderne oorlog doorstaan. Tegenover Nederlanders stond een kleiner Duits leger, maar goed bewapend en geoefend in moderne oorlogvoering. Voor het gevecht met 280 000 Nederlandse verdedigers werden liefst 750 000 Duitse soldaten ingezet.

Nederland was een neutraal land, dat daarom in zijn “filosofie” geen zelfstandige sterke defensie nodig had. De hoofdtaak bij een aanval was de vijand op de afweerpositie te houden en de eerste aanval af te slaan en daarna op de bondgenotenhulp te wachten. Er waren drie defensielijnen in Nederland. De eerste was langs de rivier IJssel, in Brabant en in het Noorden van Limburg. De tweede lijn leidde langs de grens van provincie Utrecht en Gelderland langs de rivier Grebbe. Ten slotte kon het leger nog de Waterlinie als rustpunt gebruiken.

3.1.2 Nederlandse neutraliteit

Vanaf het midden van de 19de eeuw was Nederland een neutraal land. Dit land sloot zich niet bij een bondgenootschap aan. Tot 1940 hadden ze al een eeuw niets met de oorlog te maken. De Duitse aanval veroorzaakte dan ook grote verontwaardiging onder de Nederlanders. In de 17^e eeuw was Nederland een van de machtigste staten en had veel oorlogen gevoerd. Later na het verlies van hun machtige positie, vonden Nederlanders het beter neutraal te blijven. Nederland

¹⁸ Operatie Fall Gelb was tijdens de Tweede Wereldoorlog de naam voor het Duitse militaire plan om de Lage Landen aan te vallen en in te nemen. (wikipedia.nl)

wilde het goede voorbeeld voor andere landen geven om geen oorlog te voeren¹⁹.

3.1.3 Invasie naar Nederland

Op 10 mei vielen de Duitse troepen Nederland binnen. De aanval bestond uit 2 hoofdstappen. Eerst doorbraken de Duitsers de posities langs de IJssel en in de Peel en de parachutisten probeerden de omgeving van Rotterdam, vooral het vliegveld Waalhaven en ook den Haag in handen te krijgen. Het laatste gedeelte van het plan was maar ten dele succesvol. Gemotoriseerde troepen hadden grote problemen met het waterrijke terrein en parachutisten zonder de nodige dekking werden

Rotterdam na het Duitse bombardement
(p. 7)

afgesneden en verslagen. Op deze dag kwamen er ook Franse troepen Nederland binnen. Helaas waren de defensieve hoofdposities langs de rivieren de IJssel en in de Peel al doorbroken. Op 13 mei was het al zeker, dat Nederland verslagen zou worden. De opperbevelhebber van Nederlandse leger generaal Winkelman²⁰ wilde het gevecht volhouden, omdat op een paar plaatsen het Nederlandse leger nog met enig succes standhield. Op 14 mei kreeg hij maar een ultimatum waarin stond, dat in het geval dat Nederland niet capituleerde, er steden gebombardeerd zouden worden. Pas na het bombardement op Rotterdam capituleerde het Nederlandse leger. Nog vandaag de dag is het niet zeker of het bombardement op Rotterdam een misverstand of boos opzet was.

Toen de Duitse troepen Nederland op 10 mei aanvielen, was het Nederlandse volk niet op de oorlogsrealiteit voorbereid. Nederland dat op diplomatie steunde, stond deze morgen voor moeilijke taak. Toch bewezen de Nederlanders dat zij hun land niet zomaar over wilden geven. Helaas stond gegeven de militaire machtsverhouding vast wie de winnaar zou zijn. Op 15 mei was de oorlog voorbij en op 19 mei bezetten de Duitse troepen de rest van Nederland. Ongeveer 4000 Nederlandse soldaten en inwoners verloren in deze strijd het leven. Koningin Wilhelmina en de regering waren al eerder naar Engeland vertrokken. In Nederland namen de Duitsers de macht in handen en benoemden de regering die het bestuur moest leiden.

Met de capitulatie begon de bezettingsperiode. Er bestond een heel sterk antiduits gevoel onder

¹⁹ Han van der Horst - Dĕjiny Nizozemska p. 392-394

²⁰ Henri Gerard Winkelman (Maastricht, 17 augustus 1876 - Soesterberg, 27 december 1952) was de Nederlandse opperbevelhebber ten tijde van de Duitse invasie in 1940.

het volk dat de Duitse pogingen tot langzame stille veranderingen ondermijnde. Het kostte de mensen veel moeite hun houding tegenover de bezetter te bepalen. Men had gehoord over de straffen en over de geheime politie en onder mensen onstond de angst voor iets dat ze nog niet kenden maar in de toekomst zouden leren kennen. Ook het Nederlandse bestuurapparaat was niet voorbereid op het plegen van verzet. De burgemeesters en de gezagdragers moesten de Aanwijzingen van 1937 volgen. Volgens deze instructies waren geweld en maatregelen tegen de bezetter verboden. Pas toen de bezetter zelf alle regels van het recht brak, konden de gezagdragers legitiem beginnen te handelen en was voor hen de weg naar het plegen van verzet vrij²¹.

²¹ J. W. Rengelink en I. Mug - Volk in verdrukking en verzet 1940 - 1945p. 10-14

4 Nederland tijdens de bezetting door het Derde Rijk

Na de Nederlandse capitulatie en het vertrek van de laatste Franse troepen was heel Nederland bezet. Bij het vertrek had de Nederlandse regering haar bevoegdheden aan generaal Henri Winkelman, opperbevelhebber van het Nederlandse leger, overgedragen.

De Duitsers stelden Duits bestuur in Nederland in, geleid door een rijkscommissaris (*Reichskommissar*), de Moravisch-Duitse Oostenrijker Arthur Seyss-Inquart; hij werd op 29 mei 1940 geïnstalleerd. De secretarissen-generaal bleven aan en werkten nu onder hem. Winkelman, aan wie ze formeel gehoorzaamheid verschuldigd waren, werd door de Duitsers verwijderd omdat hij zich onvoldoende coöperatief opstelde. Dit bestuur was derhalve geen militair bestuur maar een burgerlijk bestuur. Hitler had deze optie om ideologische redenen gekozen: Nederlanders waren een "verwant broedervolk" en moesten voor het nationaalsocialisme worden gewonnen.

Anton Mussert hoopte op bevoegdheden voor hem en zijn NSB, maar moest genoegen nemen met lagere posten. Seyss-Inquart hoopte de Nederlanders te winnen voor het nationaalsocialisme en het staats- en economisch bestel zo intact mogelijk in handen te krijgen. Hiertoe hanteerde hij de "fluwelen handschoen-aanpak". Hij beseftte terdege dat de NSB veel te weinig draagvlak bezat en bovendien onvoldoende geschikte kandidaten voor hogere functies bood.

Na enkele dagen meldden zich al Duitse officieren bij Nederlandse scheepswerven, vliegtuigbouwers en andere industrie van belang. De Duitsers hadden schepen en vliegtuigen nodig, plus beton voor hun bunkers, textiel voor hun uniformen, etc. Dit bracht de directies in een dilemma: aanblijven of weigeren? Het eerste zou hen, als de geallieerden toch de oorlog zouden winnen, in de problemen brengen, het tweede betekende hoogstwaarschijnlijk dat Duitsers of NSB'ers hun bedrijven zouden overnemen. Uiteindelijk waren veel bedrijven de Duitsers toch ter wille, met name als het om zaken ging die slechts indirect voor oorlog konden dienen. De Duitsers gingen verder over tot grootschalige confiscatie van voorraden.

Veel bedrijven waren de Duitsers zelfs graag ter wille. Omdat Frankrijk en België de eerste dagen nog niet gepacificeerd waren, konden zij zoveel mogelijk winstgevende orders van de Duitsers in de wacht slepen. Ondanks negatieve effecten van de Engelse blokkade leek de bezetting mee te vallen. Bedrijven als Philips keerden recorddividenden uit en boekten recordwinsten. Maar ook de binnenlandse markt en het MKB profiteerden van de opleving. Er ontstond een run op verschillende goederen, omdat veel Nederlanders toch bang waren dat er

in de toekomst wel eens schaarste kon ontstaan. Verder vertrokken veel arbeiders op vrijwillige basis naar Duitsland om daar hun succes te beproeven, en creëerde de goederen-distributie ook zeer veel nieuwe vacatures. Het gevolg was een economische opleving.

Steeds meer goederen werden gerantsoeneerd via het distributiestelsel. Benzine kwam in principe slechts ten goede aan de Duitsers, en reeds in de zomer van 1940 werden alle benzinepompen verzegeld. Binnenvaart moest voor bedrijven uitkomst bieden, terwijl auto's werden omgebouwd voor gasgeneratoren of de mensen zich per fiets of trein gingen verplaatsen. Omdat onderdelen echter steeds moeilijker verkrijgbaar waren moest bij reparaties een beroep gedaan worden op creativiteit of moest een substituuut worden gebruikt, zoals houten fietsbanden.

Ook de verkregen inkomsten konden hierdoor steeds moeilijker worden besteed of belegd. In de eerste jaren vonden ze nog besteding in de vakantie- en recreatiesector. Veel personen en bedrijven zetten hun geld simpelweg op de bank omdat ze er verder toch niets mee konden. Ook werden schulden afgelost en verzekeringspolissen afgesloten. Later vond dit geld in toenemende mate besteding op de steeds verder uitdijende zwarte markt. Maar omdat ook zwarthandelaren zonder distributiebonnen weinig met het geld konden, verlangden ze vaak betaling in natura. Bijzondere boeken, vooroorlogs laken, pianovleugels en juwelen waren geliefde ruilobjecten.

Toen in 1941, '42 steeds duidelijker bleek dat de oorlog nog lang zou duren en dat een Duitse overwinning allerm minst zeker was, veranderde dit beeld. De Duitsers gingen over tot het concentreren van de productie in bedrijven die voor de oorlogsvoering direct en indirect van nut waren. Veel andere bedrijven moesten hierdoor sluiten. De Jodenvervolg ing begon grimmiger te worden, en de Duitsers traden ook harder op tegen de bevolking, zoals bij de Februaristaking. De NSB wist bij de Duitsers een monopoliepositie in de wacht te slepen. Alle andere politieke partijen werden verboden, inclusief de Nederlandsche Unie en de fascistische rivalen van de NSB. De Duitsers begonnen nu ook steeds meer van de Nederlandse productie voor zichzelf op te eisen. Goederen werden steeds schaarser. Nog steeds maakten bedrijven winst, maar de beleggingsmogelijkheden namen gestadig af. Via allerlei instrumenten zoals de wisselkoers trachtten de Duitsers nog meer uit Nederland te persen.

Ook op de kunsten en de universiteiten verstevigden de Duitsers hun greep. Kunstenaars moesten lid worden van een speciale bond, de 'Kulturkammer'. Studenten werden gedwongen

loyaliteitsverklaringen te tekenen terwijl (studenten)verenigingen Joodse leden niet meer mochten toelaten. Veel corpora en andere studentenvereniging hieven zichzelf daarom op²².

5 Protectoraat Bohemen en Moravië door de bezetting van Derde Rijk

Het Protectoraat Bohemen en Moravië was de naam van Tsjechië tussen 1939 en 1945, toen het een protectoraat van het Derde Rijk was.

Het Protectoraat Bohemen en Moravië werd op 15 maart 1939 opgericht en omvatte de restanten van Tsjecho-Slowakije. Slowakije had zich afgesplitst, het Sudetenland was een deel van het Duitse Rijk geworden en kleinere gebieden waren deel van Polen of van Hongarije geworden.

Het protectoraat werd vanuit de Praagse burcht opgericht, en Dr. Emil Hácha was het staathoofd. De werkelijke macht lag echter bij de *Reichsprotector*, een functie die van 1939 tot 1943 werd uitgeoefend door Konstantin von Neurath en daarna tot het eind van de oorlog door Wilhelm Frick.

Het protectoraat had een belangrijke functie in de Duitse oorlogsindustrie. Gedurende een belangrijk deel van de oorlog lag het buiten het bereik van geallieerde bommenwerpers en de Tsjechische industrie met haar goed opgeleide werknemers werd ingezet in de oorlogsproductie.

Onder het Duitse bewind van de rijksprotector Konstantin von Neurath werden de Tsjechen uitgesloten van vormen van hoger onderwijs. Met name na de moord op de plaatsvervangend Reichsprotector, Reinhard Heydrich, namen de nazi's wraak en vermoordden onder meer de bevolking van het dorpje Lidice. Alleen al tussen 28 mei en 9 juni 1942 werden bijna 1800 doodvonnissen uitgesproken door de Duitse krijgsraad. Buiten de aanslag op Heydrich in 1942 en een opstand in Praag in 1945 was het verzet van de Tsjechen beperkt. De Joden en de Roma in het protectoraat werden grotendeels om het leven gebracht. Van de Tsjechen kwamen tussen de 36.000 en de 55.000 mensen om het leven²³.

²² http://nl.wikipedia.org/wiki/Tweede_Wereldoorlog_in_Nederland

²³ http://nl.wikipedia.org/wiki/Protectoraat_Bohemen_en_Moravi%C3%AB

6 Het verzet in Nederland

6.1 *Fasen van het verzet*

Tijdens de Tweede Wereldoorlog ontstonden in Nederland een groot aantal verzetsgroepen, dat wil niet direct zeggen actieve deelnemers aan dat verzet, maar veel mensen die op een of andere wijze bij het verzet betrokken waren. Het is waarschijnlijk, dat Nederlandse verzet in omvang en intensiteit vergelijkbaar was met andere dichtbevolkte streken van andere landen.

Het Nederlandse verzet in de Tweede Wereldoorlog wordt meestal in 4 periodes ingedeeld.

6.1.1 Eerste kennismaking

Seyss-Inquart geloofde dat de Nederlanders vrijwillig de politieke ideeën en acties van Duitsers en hun aanhangers zouden accepteren. De pogingen de Nederlanders te “bekeren”, waren in deze tijd voorzichtig en werden niet met geweld uitgevoerd. Veel Nederlanders bleken bereid te zijn zich aan te passen en met de Duitsers samen te werken. De Nederlanders hoopten dat het leven tijdens de bezetting niet echt veel zou verschillen van hun leven in de periode daarvoor. In veel gevallen was dat ook gelukt. Na een maand konden de Nederlandse krijsgeslagen op “erewoord” weer naar huis gaan. De meeste werknemers en de ambtenaren konden hun vorige werkplaats behouden.

Maar de bezetter liet niet alles bij het oude. De krachtigste maatregelen werden voor de joden bepaald. Mettertijd werden zij meer en meer in hun rechten en mogelijkheden beperkt. In de herfst van 1940 werden alle Joodse werknemers bij de overheid ontslagen en de bedrijven die joden in eigendom hadden werden geregistreerd. De joden konden niet meer de dieren thuis slachten. Er kwam weinig verzet tegen deze maatregelen. Er werd propaganda voor de ideeën en daden van de Duitsers gevoerd. Daarbij gebruikten zij kranten, radio-uitzending en bioscopen. Ook de pers was onder strenge controle. Op het eerste gezicht zag alles er normaal eruit. Er werden kranten uitgegeven en de radio functioneerde net zoals voor de oorlog. Via de openbare communicatiemiddelen speelden de bezetters met de Nederlandse bevolking “een geheim spel”. Het parlement werd in de politiek uitgeschakeld. De werkzaamheden werden voor onbepaalde tijd stopgezet. De Provinciale Staten en de gemeenteraden bestonden nog één jaar. De democratische politieke partijen werd gaandeweg het werken onmogelijk gemaakt. De Socialistische Duitse Arbeiders Partij (SDAP) werd onder toezicht van een Nederlandse nationaal-socialist Rost van Tonningen geplaatst.

Er werd een poging gedaan om de nieuwe geest onder de Nederlanders te wekken. Dit was het

doel van een nieuwe organisatie, de Nederlandse Unie. Deze werd opgericht in juni 1940. Al vroeger voor de oorlog waren de mensen ontevreden met de situatie in de politiek. De toenmalige politici waren niet in staat deze situatie op te lossen. De vertegenwoordigers wilden weer van het begin aanvangen. De Nederlandse Unie begon met de bezetter samen te werken om zijn doelen te bereiken. De Unie streefde de Nederlandse geest van deze organisatie te behouden. Veel Nederlanders werden lid van deze organisatie. In deze tijd was er nauwelijks verzet. De eerste tegenstemmen klonken uit de universiteiten, omdat de Joodse docenten geen les meer mochten geven. Er onstonden ook kleine drukkerijen waarin de mensen eerste illegale bladen drukten. Later werden deze groepen groter en beter georganiseerd. In deze fase van het verzet is het gedrag van bezetters en verzet heel kalm. Deze twee tegenstellingen groeiden samen en de een beïnvloedde de ander. Als één kant de activiteit verhoogde straks kwam er een reactie van de andere kant²⁴.

6.1.2 Toenemende tegenstellingen tussen volk en bezetter

Vanaf begin 1941 maakten de Duitse bezetter meer en meer regelingen om het nationaalsocialisme te ondersteunen. Dit streven had twee hoofdoorzaken. De Duitsers dachten dat de Nederlanders niet het Duitse programma op dit gebied kenden. Dat zagen de Nazi's bij de staking in Amsterdam op 25 februari 1941. Deze staking werd een protest tegen de anti-Joodse maatregelen en vooral tegen de terreur die nationaal socialistische Nederlanders tegen Joden in Amsterdam uitoefenden. De tweede oorzaak betrof de economische productie. Nederland moest veel middelen aan de oorlogsvoering leveren. Op 7 december 1941 vielen de Japanners Pearl Harbor binnen en direct daarna verklaarde Hitler de oorlog aan de Verenigde Staten. Daardoor kreeg Duitsland een nieuwe machtige vijand en veel Duitsers moesten in het leger. Ze verwachtten van Nederlandse arbeiders de compensatie voor deze mannen die niet meer konden werken. Voor dit doel werd op Nederlandse vrijwilligers gerekend. Nederland moest ook landbouw- en industrieproducten voor Duitsland produceren. Omdat veel van de Nederlandse productie als export naar Duitsland ging, gebeurde het dat bepaalde producten voor eigen mensen begonnen te ontbreken.

Omdat de vrijwillige nazificatie niet lukte, begon de bezetter geweld te gebruiken. Er werd gepoogd alle mensen volgens hun professie of belangengemeenschappen te registreren. De kunstenaars werden leden van de Kunstkamer, de omroeporganisaties werden tot een *rijksradio* aaneengesloten. De NSB werd de enige politieke partij die toegestaan was. Alle andere politieke

²⁴ J. Buitenkamp - *Geschiedenis van het verzet 1940-1945* p. 75-108

partijen werden in juli 1941 verboden. Ook de populaire Nederlandse Unie werd in december 1941 verboden. Wat de NSB betrof, zij kreeg van de Duitsers weinig macht.

De joden werden steeds harder vervolgd. In het persoonbewijs hadden ze een grote J. Vanaf mei 1942 moesten ze in het openbaar een gele ster op hun kleding dragen. In deze periode werden de eerste joden naar het kamp Westerbork gebracht. Vanuit dit kamp gingen ze meestal naar de vernietigingskampen Sobibor en Auschwitz (Oświęcim) in Polen. Naar schatting kwamen er in de Polen ruim 100 duizend van de ongeveer 140 duizend Nederlandse joden om. Door deze maatregelen groeide onder de mensen meer en meer de anti-duitse geest en natuurlijk groeide ook het aantal mensen dat zich daadwerkelijk ging verzetten²⁵.

6.1.3 Het geweld neemt toe

De Duitse militaire situatie werd steeds slechter. Daardoor hadden ze nog meer arbeiders en producten nodig. De vraag naar arbeiders was groter dan het aantal vrijwilligers. De Duitsers waren op zoek naar meer arbeiders die in het “Reich” konden gaan werken. Als een van de mogelijkheden om de werkracht te verhogen, besloot de bezetter de krijgsgevangenen weer op te roepen. Als protest tegen deze maatregel braken in 1943 de april-mei stakingen uit. De Duitsers onderdrukten deze stakingen met geweld. De leiders werden na een kort proces geëxecuteerd. Tijdens de stakingen kreeg veel soldaten de moed om zich te verzetten en ze weigerden naar Duitsland te gaan. Deze beslissing betekende de noodzaak onder te duiken.

Aan de nazificatie werd steeds minder aandacht gegeven. Op de eerste plaats stond nu de oorlog en de maatregelen die de nazificatie moesten versterken, waren niet effectief omdat de mensen op de hoogte waren van de oorlogsontwikkeling. Op het einde van de oorlog waren ongeveer 300.000 mensen ondergedoken. De meesten omdat ze niet naar Duitsland gestuurd wilden worden. In deze tijd werkten ongeveer 600.000 Nederlanders in Duitsland. De verzetsorganisaties werden in deze fase sterker. Het grootste deel van deze groepen was bezig met hulp aan onderduikers of met de illegale pers. Er waren zogenoemde “knokploegen”, die de Duitsers schade toebrachten of slechte producten aanmaakten. De bezetter reageerde op deze illegale activiteiten heel hard. Maar dit riep weer een nieuwe golf van verzet op bij de bevolking. Zo werden de verhoudingen tussen de Nederlanders en de Duitsers steeds slechter. In de eerste en ook in de tweede fase konden veel Nederlanders hun manier van leven nog wel continueren, maar in de derde fase begon de oorlog steeds grotere invloed op het dagelijks leven te krijgen²⁶.

²⁵ J. Buitenkamp - *Geschiedenis van het verzet 1940-1945* p.50- 75

²⁶ J. Buitenkamp - *Geschiedenis van het verzet 1940-1945* p. 75-108

6.1.4 Het verzet in de aanval

De geslaagde invasie van Normandië op 6 juni 1944 en het verloop van de oorlog in Oost-Europa verzekerde de militaire overwinning van de Geallieerden. In september 1944 kwamen de Geallieerden het zuiden van Nederland binnen. De Nederlandse regering in ballingschap riep de Nederlanders tot een spoorwegstaking op. Zij hoopte dat deze actie de bevoorrading tussen fabrieken en het front zou schaden. De opmars van de Geallieerden liep vast op de grote rivieren. Zuid Nederland werd de hele winter door frontgebied. Het zuidelijke deel van Nederland werd al bevrijd maar de Duitsers ondernamen steeds nieuwe aanvallen. Dit stadium van de oorlog was voor veel Nederlanders heel moeilijk. Velen leefden hele weken in kelders. Duizenden werden dakloos. Als gevolg van de gevechten waren grote gebieden zonder water, vervoer en electriciteit. De bevolking van een aantal dorpen en steden moest geëvacueerd worden. Er was geen sprake meer van een burgerlijk bestuur in deze gebieden.

Het nog bezette gedeelte van Nederland beleefde de moeilijkste periode van de oorlog. Het Duitse bestuur gebruikte steeds meer terreur tegen de bevolking. In de poing nieuwe werkrachten te verzamelen, werden er verschillende acties ondernomen. Veel mannen werden door de Duitsers direct op de straat opgepakt en naar Duitsland gezonden.

Tegen de verzetacties nam de bezetter steeds hardere maatregelen. Bij voorbeeld in het begin van oktober 1944 werden alle mannen van het dorp Putten naar strafkampen gedeporteerd, omdat het verzet dichtbij dit dorp een Duitse officier had gedood.

Wegens het ontbreken van goederen, mankracht en verbindingen, verdwenen sommige voorzieningen geheel en al. Gas en electriciteit werd helemaal niet of slechts enkele uren per dag geleverd. Het gebrek aan deze dingen veroorzaakte in het bijzonder in de grote steden in het westelijke deel grote problemen en zelfs hongersnood. Als gevolg van de spoorwegstaking en de strenge winter was hier gebrek aan voedsel. Ongeveer 15000 mensen overleden in deze hongerwinter als direct gevolg van voedselgebrek. Honderdduizenden werden door het voedseltekort erg getroffen. Er was ook een groot tekort aan brandstoffen. Veel mensen leden daarvoor niet alleen honger maar ook kou.

In deze periode kwam het verzet er bovenop. Naar schatting waren in die periode ongeveer 45.000 mensen op een of andere manier met het verzet verbonden. Van dit aantal kwamen de meesten in de tweede helft van de bezettingstijd erbij en circa 20000 pas in het laatste jaar van de

oorlog²⁷.

6.2 *Nederlandsche Unie*

Tijdens de bezetting kwam onder de mensen een belangrijke vraag naar voren. “Wie brengt in Nederland de juiste politieke leiding”? Niemand manifesteerde zich en nam het voortouw om de natie in de juiste richting te leiden.

In juni 1940 richtten de commissaris van de Koningin in Groningen mr. J. Linthorst Homan, professor dr. J. E. De Quay (hoogleraar in Tilburg) en mr. L. Einthoven (de hoofdcommissaris van politie in Rotterdam) de *Nederlandsche Unie* op.

Manifest aan het
Nederlandse Volk van de
Nederlandsche Unie (p. 8)

Ze wilden een nieuwe politieke beweging op gang te brengen, die tegenwicht tegen de NSB zou bieden. De grondleggers gingen uit van het feit dat Duitsers in Europa lange tijd zouden domineren en dat er een zekere samenwerking met de Duitsers noodzakelijk was. De functionarissen moesten heel voorzichtig in hun eisen zijn. Het grootste doel van deze organisatie was de Nederlandse identiteit te behouden. De initiatiefnemers van de Unie wilden “Nederland onder Oranje” vormen. Lange tijd tolereerde Seyss-Inquart deze beweging, omdat hij hoopte dat deze zich zou veranderen in een nationaal-socialistische partij²⁸.

Binnen korte tijd telde de Unie meer dan 600 000 leden. De Unie was al vroeg populairder dan de NSB en Mussert was daar niet blij mee. Er bestonden ook vechtpartijen tussen aanhangers van deze twee kampen. Er was angst en wantrouwen tegen zo’n grote en machtige organisatie en eind 1941 werd de Nederlandsche Unie tot verboden organisatie verklaard. De leiders werden in gijzeling genomen.

Tijdens en onmiddellijk na de oorlog werden discussies gevoerd over het beleid van de top van de Nederlandsche Unie. Sommigen mensen dachten dat de leiders van de Unie te ver gingen met hun coöperatie met Duitsers. De ereraad die in 1946 door minister-president Schermerhorn werd ingesteld, besloot dat de Unie zich naar beste vermogen had ingespannen, om Nederland te dienen.

De leden van de Nederlandsche Unie waren de belangrijke leden van het Nederlandse verzet. De Nederlandse intelligentie nodigde de mensen uit toe te treden tot de Nederlandsche Unie. Volgens deze mensen was de Unie “de enige kans tegen de regering van het rappaille”. De NSB werd als

²⁷ J. Buitenkamp - Geschiedenis van het verzet 1940-1945 p.108-125

²⁸ Jakob Zwaan - Het verzet 1940- 1945 p.43-70

een gevaar gezien en deze beweging moest de voet dwars gezet worden²⁹.

6.3 *Studentenverzet*

In 1940 er waren in Nederland ongeveer 15000 universiteitsstudenten. In allerlei verzetsgroepen trof men studenten aan die op één of andere manier zich tegen de bezetter keerden. De meerderheid van de Nederlandse studenten was anti-nationaal-socialistisch en anti-Duits. Ze waren jong en hadden een grote vrijheid in handelen omdat ze niet gehuwd waren en een kleinere verantwoordelijkheid voor een gezin hadden.

Vanaf de zomer 1940 ontstonden onder studenten protesten tegen Duitse bezetter. In deze tijd werden de eerste anti-Joodse maatregelen genomen. In het universiteitsleven ging het vooral om de ontslag van alle Joodse docenten. Er werden steeds meer protestnota's ondertekend en aan de Technische Hogeschool in Delft werd in november 1940 de eerste studentenstaking georganiseerd. Na deze staking werd deze universiteit gesloten net zoals later veel andere .

In augustus 1940 werd *de Nederlandse Studenten Federatie* opgericht. Het hoofddoel van deze organisatie werd de handhaving van het volkskarakter en de geestelijke vrijheid in het openbare leven onder het Duitse bestuur.

De NSF werd in 1941 opgeheven en een tijd lang was het studentenverzet niet actief. Er waren na 1941 2 grote studentengroepen. Voor de eerste groep was de hoofdtak zo snel mogelijk af te studeren en de tweede groep streefde ernaar zich bij het verzet buiten de universiteit aan te sluiten. In 1942 kwamen de tegenwoordigers van de 10 Nederlandse universiteiten in Utrecht bijeen. Zij spraken over een nieuwe instelling die de initiatieven van alle universiteiten zou verbinden. Zo ontstond *de Raad van Negen*. Deze raad had 9 leden³⁰. In iedere universiteitsstad werden er door de Raad de verzetsorganisaties opgebouwd. Deze organisatie gaf verschillende soorten illegale bladen uit. Al in 1940 werd het illegale blad *De Geus* in Leiden opgericht en later er werd ook de belangrijkste illegale studenten bulletin *De vrije Katheder* in Amsterdam uitgegeven.

In 1942 veroorzaakte het bericht dat 6000 studenten naar Duitsland zouden worden gestuurd grote onrust. Deze regel werd gelukkig ongedaan gemaakt, maar bij de razzia's werden veel studenten opgepakt en naar het concentratiekamp Vught overgebracht. In februari 1943 liep de spanning in studentenkringen op. Er werden nieuwe maatregelen uitgevaardigd.

Al afgestudeerde studenten zouden voor een jaar in Duitsland worden ingezet. Verder moesten

²⁹ Dr. C.M. Schulten - Het verpletterd wordt het juk p. 57-60

³⁰ Twee Amsterdamse universiteiten werden door een vertegewoordiger vervangen.

alle studenten de “loyaliteitsverklaring” ondertekenen, waarin stond dat niemand iets tegen de Duitse bezetter zou ondernemen. Direct na de uitvaardiging keerde de Raad zich hiertegen. Slechts 2000 van de ongeveer 15000 studenten hebben deze verklaring ondertekend. Bijvoorbeeld aan de Universiteit van Nijmegen ondertekende slechts 0,1% van alle studenten.

De meeste universiteiten werd daarna door de bezetter gesloten. Veel hoogleraren gaven in het geheim college aan kleine groepen studenten. Voor de studenten die niet de “loyaliteitsverklaring” ondertekenden, werd de situatie na mei 1943 erg zwaar. De Duitse autoriteiten wilden alle studenten die deze verklaring niet ondertekenden in Duitsland inzetten. Bijna 4000 studenten meldden zich aan en de rest moest tot het einde van de oorlog onderduiken³¹.

6.4 Stakingen als uiting van verzet

6.4.1 Anjerdag

Al op eind juni 1940, bijna zeven weken na de Duitse bezetting voelden Nederlanders de noodzaak hun aan gevoelens over de bezetters uiting te geven. Het voorwendsel voor de eerste openbare uiting van onvrede werd de negenentwintigste verjaardag van Prins Bernhard.

Op 29 juni 1940 kwamen in Amsterdam, Den Haag, Rotterdam en andere plaatsen in Nederland Oranjegezinde Nederlanders bijeen. Het doel van die bijeenkomsten was openlijk de verjaardag van prins Bernhard te vieren. Het uithangen van Nederlandse vlaggen was al verboden. Het symbool van deze demonstraties waren de bloemen, vooral anjers; vandaar de naam Anjerdag. De anjers werden met de persoon van prins Bernhard verbonden. Sinds zijn jeugd had Bernhard de gewoonte op de revers een witte anjer te dragen. De Anjerdag was de demonstratie van trouw aan het Oranjestad en van afkeer van de bezetter en de NSB.

Anjerdag was een uiting van nationaal besef, zoals de Fransen en Belgen dat op 11 november 1940 met de herdenking van Wapenstilstand 1918 zouden doen. Daarnaast was het ook een bevestiging van de verbondenheid met koningin Wilhelmina en prins Bernhard, die beiden zoveel voor het verzet zouden gaan betekenen³².

6.4.2 De februaristaking van 1941

Op 25 februari 1941 brak er in Amsterdam een grote staking uit. De directe reden waren de

³¹ www.oranjehotel.nationaalarchief.nl

³² Dr. C.M. Schulten - Het verpletterd wordt het juk p. 49-53

maatregelen die de Duitsers namen tegen de vele Amsterdamse joden. Het begon met ongeregelde daden in de Joodse buurten, waar Nederlandse nationaal-socialisten steeds vijandiger tegen de joden optraden. Vensters van Joodse huizen werden stukgeslagen, mensen werden mishandeld en huisraad werd vernield. Bij hun pogingen zich tegen de aanvaller te verdedigen kregen de joden hulp van vele Amsterdammers. Elke dag weer kwam het tot vechtpartijen tussen Nederlandse nazi's (meestal NSB leden) en de Amsterdamse bevolking. Aanvankelijk namen de Duitsers niet aan deze acties deel. Maar op een keer werd een Duitse soldaat gedood. Hierna werd de hele Joodse buurt afgesloten en 400 Amsterdamse joden werden gearresteerd en vervolgens naar een concentratiekamp weggevoerd³³.

Wat daarna gebeurde, had niemand verwacht. Heel Amsterdam kwam in verzet. Niet met wapens, omdat deze er niet waren. De Amsterdammers wilden iets tegen deze repressie doen. Daarom kwamen ze in de staking. Naast de burgers deden ook ambtenaren, chauffeurs, arbeiders en andere mensen mee. De staking duurde twee hele dagen. De Duitsers stuurden grote groepen Duitse politie naar Amsterdam, veel deelnemers werden gearresteerd en terechtgesteld.

Deze actie maakte onder de bevolking diepe indruk en was een van belangrijke daden die het verzet wakker riep³⁴.

6.4.3 De april-meistakingen 1943

Op 29 april 1943 maakten de Duitsers bekend, dat alle voormalige Nederlandse soldaten zich verplicht voor de krijgsgevangenschap moesten melden. Er waren twee redenen waarom. De eerste reden was de deelname van voormalige Nederlandse soldaten aan het steeds groeiende verzet en daarom wilden de Duitsers deze mensen onder direct toezicht hebben. Over de tweede reden heb ik al vroeger geschreven: De Duitsers hadden voor hun oorlogsindustrie steeds meer arbeiders nodig. Het voormalige Nederlandse leger had bij de aanval ongeveer 350 000 soldaten (bij de mobilisatie voor 10 mei). Na aftrek van overledenen, emigranten en onderduikers bleven er nog ongeveer 300 000 mensen over die door de Duitse industrie gebruikt konden worden. Dat was een voor Duitsers niet te verwaarlozen arbeidspotentieel. Een paar dagen na dit bericht braken er stakingen uit. Het begon bij een machinefabriek in Hengelo. Andere bedrijven kwamen later. Vooral in Twente was de staking algemeen. Niet alleen bedrijven kwamen in verzet. Bijvoorbeeld ook de boeren weigerden melk te leveren en scholen waren gesloten. Heel snel kreeg deze staking nationale omvang. In bijna alle provincies kwam de bevolking tot verzet en

³³ Dr. C.M. Schulten - Het verpletterd wordt het juk p. 95-100

³⁴ J. W. Rengelink en I. Mug - Volk in verdrukking en verzet 1940 – 1945 p. 35-37

legde het werk stil³⁵.

Iedereen wist dat zo'n betoging heel hard zou worden onderdrukt. Op 29 april 1943 begonnen de stakingen. De Duitsers namen onmiddellijk harde maatregelen om deze te onderdrukken. Ongeveer 150 mensen werden neergeschoten. Ondanks deze maatregelen duurden de stakingen nog tot 8 mei. Na de stakingen moesten veel soldaten onderduiken, omdat ze zich niet voor de arbeidsplicht hadden aangemeld. Deze gebeurtenis liet opnieuw zien, dat het Nederlandse volk na 3 jaar bezetting nog niet weerloos was³⁶.

7 Het verzet in Protectoraat Bohemen en Moravië

7.1 Fasen van het verzet in Tsjechië

7.1.1 Eerste fase tot november 1939

In het begin van de oorlog was het een belangrijke taak, een zogenaamde „drager van het huisverzet” te bepalen. Ofschoon deze vraag tot nu toe niet precies werd geantwoord, waren er verschillende groepen, die heel actief met het verzet bezig waren. Meestal ging het om de groepen, die door de Duitse bezetting erg beschadigd waren.

Na 13 maart 1938 stond de regering voor een moeilijke taak. Meer dan 170 duizend ambtenaren en soldaten zijn na de verbreking van het Slowaakse deel werkloos geworden. Er waren twee mogelijkheden hoe dit probleem op te lossen. De meerderheid van deze mensen begon een andere werk doen en de rest boven bepaalde leeftijd zou gepensioneerd worden. De oudere mensen waren niet enthousiast, omdat ze leden aan het verlies van respect en macht. De Duitsers waren vooral bang van de rest van “werkloze” leger.

In de eerste maanden van 1940 was het ambtsysteem overwerkzaam en de pensioengrens is gedaald. Deze maatregel veroorzaakte het ontstaan van de nieuwe groep van Tsjechen die gepensioneerd werden, ontevreden waren genoeg tijd en hadden om met verzet bezig te zijn. Het is mogelijk te zeggen, dat de Duitsers door deze maatregel heel gevaarlijke groep samengesteld uit diplomaten, legionairs, journalisten en hoge amtenaars hebben opgericht. Tot deze groep hoorde ook een groot deel van hoogleraren en docenten, die na de sluiting van universiteiten hun werk ook hebben verloren.

In juli 1939 kreeg de protector een machtiging om alle organisaties behalve vakbonden en

³⁵ J. W. Rengeling en I. Mug - Volk in verdrukking en verzet 1940 – 1945 p. 37-39

³⁶ Dr. C.M. Schulten - Het verpletterd wordt het juk p. 159-162

professionele organisaties te ontbinden. Leden van deze verdwenen organisaties waren door deze beslissing tot een deelname aan het verzet gericht³⁷.

De organisatie

Voor veel mensen betekende het verlies van waarden een prikkeling voor tegenstand tegen de toestand. Al snel na de Duitse inval waren de eerste illegale kringen ontstaan die daarna grotere organisaties hebben gevormd. In zomer 1939 werden drie hoofdorganisaties van het Tsjechische verzet gevormd. Dat waren *Politické ústředí (de Politieke Centrale)*, *Obrana národa (de Verdediging van het Volk)* en *Petiční výbor “Věrní Zůstaneme” (het petitiecomité “Wij Blijven Trouw”)*. Deze organisaties behielden al vanaf het begin van de Oorlog een binding met de Tsjechische regering in Londense ballingschap die hun activiteit coördineerde³⁸.

In de eerste maanden van de bezetting ontving de Tsjechische maatschappij de verzetsvormen uit de tijd van de *de Tsjechische Nationale Wedergeboorte* in 19 eeuw³⁹.

Omdat de Tsjechen hun politieke zelfstandigheid al verloren hadden en open strijd zelfmoord zou betekenen, streefden ze ten minste naar om op het gebied van de cultuur hun karakter te houden. Onder mensen ontstond de grote belangstelling voor de werken van belangrijke schrijvers uit verleden. In het theater en in de concertzalen speelde men steeds minder buitenlandse werken. Het was ambtelijk politiek van Duitsers in het Protectoraat. Het wrokgevoel onder de Tsjechen en de Duitsers kreeg nu in de bezetting steeds grotere en scherpere vorm. Ook het gedrag tegen de joden is veranderd. De joden zijn de bondgenoten geworden en het grote deel van de bevolking probeerde hun te helpen⁴⁰. Zo ik al zei wilde (bijna) niemand de oorlog in de lente en zomer 1939 meer dan de Tsjechen. De Verzetsgroepen poogden in deze tijd de vastberadenheid tot het verzet te houden en de Duitsers te demoraliseren.

Als de beste manier zich te verzetten, vonden de mensen in de demonstraties. Het volk wilde een idee van de nationale zelfstandigheid in leven houden, maar er was de angst voor een

³⁷ Detlef Brandes - Češi pod německým protektorátem p. 65-74

³⁸ Detlef Brandes - Češi pod německým protektorátem p. 80-85

³⁹ De Tsjechische nationale wedergeboorte (*České národní obrození*) is de naam die wordt gegeven aan een politiek proces dat plaatsvond in de 18e en 19e eeuw in Oostenrijk-Hongarije. Het doel van de beweging was het laten opleven van de Tsjechische cultuur, taal en nationale identiteit. (Bron wikipedia.nl)

⁴⁰ Mensen deden boodschappen bij Joodse winkels en politie tolereerde enkele absurde protesten tegen Joodse regels.

Duitse interventie bij de andere weigeringsbetuiging . Daarom zij benutten elke gelegenheid waarin ze zich konden verenigen en een weigering konden demonstreren⁴¹.

De demonstraties namen geen eind vooral daarna wanneer het leek dat de bezetters nog geen effectieve maatregelen daartegen hadden. De kracht van de demonstraties groeide in oktober en november 1939 wanneer het hoogste punt werd bereikt.

7.1.2 Tweede fase - vanaf november 1939 tot september 1941

De Duitse represaille vanaf november 1939 betekenden niet alleen een wending in de politiek jegens het protectoraat, maar ook een grote draai in de Tsjechische verzetsbeweging. De verzetsgroepen beperkten hun acties en ze begonnen zich aan de nieuwe omstandigheden te adapteren. Na de demonstraties in herfst 1939 maande Beneš de verzetsorganisaties tot voorzichtigheid aan. In deze tijd waren de verzetsgroepen nog steeds hoopvol en ze waren bezig met een beroerte voorbereiding. Maar nadat de bezetting van Denemarken, Noorwegen, Nederland, België en Luxemburg, en zelfs Frankrijk dacht het merendeel van Tsjechen dat de Slag om Brittannië met de gelijke oplossing zou eindigen. De gevolgtrekking van deze gebeurtenissen was een enthousiasmedaling tot een vezet. In deze tijd werd het verzet alleen tot propaganda en verspreiding van pamfletten beperkt. De hoofdzakelijke taak van de propagandapogingen werd het geloof in de eindoverwinnig onder de mensen te bewaren en een momentele mislukking presenteerde als onbelangrijk en tijdelijk.

Tegen deze voorwaarden werd de belangrijkste vorm van het verzet de inlichtingenactiviteit voor de Londense en Moskouse ballingen. Verzetsberichten voor Londen kunnen wij op de politieke en de economische verdelen⁴². Heel precies waren ook de berichten over de Duitse militairtroepen in het Protectoraat, over de wapenproductie en over militaire transporten via het Tsjechische gebied. Deze berichten kwamen van het spoorwegpersoneel, de postboden en de arbeiders in bedrijven. Voor de Britten waren deze informaties waardevol en droegen tot goede naam van het Tsjechische verzet bij⁴³.

⁴¹ Op Moederdag 14 mei 1939 in Moravská Ostrava - 80 000 mensen, het overlijden van Meester Jan Hus in Praag - 40 000 mensen, de bedevaart naar de Berg Říp - 100 000 mensen

⁴² De politieke informaties kwamen vooral van Tsjechische regering en van Hácha. De economische berichten waren van Minister van Financiën en van kleinere afdeling van staatshuishouding.

⁴³ Detlef Brandes - Češi pod německým protektorátem p. 204-214

Kracht van het verzet

De kracht van het verzet was in deze periode afhankelijk van de politieke en militaire situatie. Een grote invloed op de verzetsgeest hadden vooral de resultaten van de Duitse oorlogsvoering. Na de sluiting van alle Tsjechische universiteiten en de arrestatie van de studenten begonnen de inwoners met grote overvoeligheid op alle daden van bezetters te reageren⁴⁴. Maar het groei van verzetacties was niet proportioneel tot het groei van het anti- Duitse nationaliteitsgevoel. In deze tijd vermeden Tsjechen openlijke acties om geen volgende terreur uit te lokken. Hiertegenover werd de anti-duitsse boycot sterker⁴⁵. Na de nederlaag van Frankrijk stelde de bevrijding heel ver uit en onder de mensen heerste een hekel aan het open verzet.

De omkering in de stemming kwam in het eind 1940 na de Italiaanse fiasco tegen Griekenland. Een paar gebeurtenissen zoals de spanning tussen de Verenigde Staten en Japan en het eerste luchtalarm boven de Protectoraat wekten nieuwe verwachting. In juni 1941 begon de operatie Barbarossa⁴⁶. Het begin van de oorlog tussen Duitsland en de USSR lokte in de sommige bedrijven stakingen uit⁴⁷.

Ingaande juli 1941 begonnen steeds bredere inwonersgroepen zich met het verzet bezig te houden. De arbeidsproductiviteit in fabrieken daalde en het aantal ziektegevallen groeide. Ook het aantal sabotages bereikte een hoog cijfer. Aanvallen richtten zich op de spoorlijnen, postkantoren en telefoonleidingen. Ook in bedrijven kwam tot het machinebeschadigingen. In het tweede deel van september 1941 werd het verzet nog sterker en bereikte een hoogtepunt. Het Tsjechische verzet in september 1941 was vergelijkbaar met de situatie in herfst 1939⁴⁸.

7.1.3 Derde fase tot juni 1942

Deze periode is vooral met Reinhard Heydrich verbonden. Zijn belangrijkste politieke idee was: *“zonder grote ontrust op te wekken zoveel mogelijk het Duitse invloed bevestigen, de autonomie afbreken, de leiding nemen en het volk halveren”*. Hij poogde ook het hele volk voor de oorlogsindustrie mobiliseren. Spoedig na de benoeming tot plaatsvervangend *Reichs-*

⁴⁴ Onder mensen gingen er praatjes over de inenting met gevaarlijke ziektes, over vergiftigde levensmiddelen of bijvoorbeeld over sterilisatie bij het gewone verblijf in het ziekenhuis.

⁴⁵ Bijvoorbeeld Tsjechen wilden geen Duitsers in huur nemen, artsen wilden geen Duitse patiënten verplegen.

⁴⁶ Operatie Barbarossa was de codenaam voor de Duitse aanval op de Sovjet-Unie op 22 juni 1941

⁴⁷ Detlef Brandes - *Češi pod německým protektorátem* p. 220-225

⁴⁸ In herfst 1939 werd het verzet door het Oorlogsbegint opgewekt en in herfst 1941 vestigden de mensen hun hoop op de Rode Armee.

protektor van Tsjechoslowakije aan het eind van september 1941 begon een activiteitsdaling van het verzet. Dat hing met een grote golf arrestaties samen⁴⁹. De massa-arrestaties troffen vooral de deelnemers van de nationale organisaties en dat veroorzaakte dat een groot deel ervan in deze periode tenonder ging. Vanaf oktober 1941 tot januari 1942 werd in het Protectoraat de staat van beleg afgekondigd. Heydrich wilde de invloed van “*fluister-campagne*” beperken, omdat er onder de mensen ging veel nieuws vooral uit Londen door de BBC. Daarom werden in plaatsen waar een grotere consistentie van alarmberichten, opschriften op weg of huizen geregistreerd werden, de radio's door de Duitsers geconfisqueerd. Kort daarna heeft er deze activiteit bijna afgemaakt. De harde maatregelen verhoogden het nuttig effect in bedrijven en stopten de stakingen. Deze daling van verzetsactiviteiten beval ook het Londense en Moskouse exil.

Een volgende zachte opleving van het verzet begon vanaf januari 1942 verschijnen. Deze ontspanning had de betrekking tot de militairwending vooral de deelname van Verenigde staten in de Oorlog en de eerste Duitse mislukkingen in Afrika en op het Oosten⁵⁰.

7.1.4 Aanslag op Heydrich en de Tweede Heydrichiade

Reinhard Heydrich was in de tijd van de Tweede Wereldoorlog de rechterhand van de tweede machtigste man in de nazistische hiërarchie Heinrich Himmler. Begin jaren dertig is deze man heel snel in de nazi-schaal opgeklommen. Hij werd het hoofd van de *Sicherheitdienst* en de *Gestapo*. In 1942 is Heydrich de plaatsvervangend *Reichsprotector* van het Protectoraat Bohemen en Moravië geworden waar hij Konstantin von Neurath verving. Zijn optreden tegen het Tsjechische verzet was

Reinhard Heydrich 1904-1942
Reinhard Heydrich (p.10)

onbarmhartig en de massa- executies waren eerder regel dan uitzondering. Geleidelijk vernielde Heydrich het hele netwerk van de Tsjechische verzetsorganisaties en de hernieuwing van het zelfstandige georganiseerde verzet zoals tot dan toe was niet meer mogelijk. Daarom begonnen de Geallieerden en ook de Tsjechoslowaakse regering in ballingschap⁵¹ in Londen aan zijn liquidatie te denken⁵². Deze actie kreeg de naam *Operatie Anthropoid*. Op 27 mei 1942 werd

⁴⁹ Het aantal gearresteerden groeide van 1278 mensen in augustus tot 2744 mensen in oktober

⁵⁰ Detlef Brandes - *Češi pod německým protektorátem* p. 296-300

⁵¹ De aanslag op Heydrich droeg volgens de historici ertoe bij dat de Britten de regering van Beneš erkenden en het tekeergaan na de aanslag daarna vergemakkelijkte de erkenning van het afschuiven van Duitse bevolking na de oorlog.

⁵² Volgens de nazi- plannen zou Heydrich na de afhandeling van de situatie in het Protectoraat hoofdcommissaris

Heydrich op weg van zijn huis in de *Panenské Břežany* naar het vliegveld in Praag door een handgranaat verwond. Zijn verwonding was niet zo erg maar een week later na de operatie stierf hij ten gevolge van de bloetvergiftiging.

Als de *Tweede Heydrichiade* is genoemd in de nauwere zin een paar maanden na de aanslag op Heydrich⁵³. De wraak voor de aanslag werd de executie van een paar duizend mensen die verdacht waren van deelname of hulp aan of instemming met deze aanslag⁵⁴. Tegelijk werden de dorpen *Lidice* en *Ležáky* met de grond gelijkgemaakt⁵⁵.

7.1.5 Vierde fase na de aanslag op Heydrich

Op 27 mei 1942 werd de aanslag op de plaatsvervangend *Reichsprotector* gepleegd. Na deze daad volgde de golf van nazi's terreur op. Na de aanslag was het gemoed onder mensen heel genauid. Behalve terreur verbonden met de aanslag, leden mensen nu ook meer aan bevoorradingsproblemen en aan de arbeidinzet. De vastbeslotenheid tot passieve verzet onder mensen werd in deze tijd vooral door de omsluiting van het Duitse leger bij Stalingrad ondersteund. In bedrijven kwam weer tot de productiedaling⁵⁶. In bedrijven ontbrak gemiddeld 18% van de werknemers.⁵⁷ De uitnodiging tot een openbaar verzet Tsjechen nog nu weigerden. Het was nog te vroeg.

Het begin van 1945 bracht de wending. In deze periode steeg het aantal van kleine en middelgrote sabotages. Vooral de uitrusting buiten de fabrieken, die een invloed op de productie had, werd beschadigd. Verder ging het over kleine vormen van verzet voor alles het ontsteken van hooi en graan en een klein beschadigen van militairtechniek⁵⁸. In half 1944

voor het westelijke grensgebied worden. Hij zou verantwoordelijk worden voor de bescherming van het westelijke kustgebied. Een grote taak bij de invasie van Geallieerden speelde de spionage en het verspreiden van valse informaties over de aanvalplaats. Iedereen wist dat de invasie zou komen maar tot het laatste moment was onduidelijk waar dat zou zijn. Heydrich kon met zijn "team" en met grote ervaring in de *Sicherheitsdienst* de invasie zeker niet stoppen maar kon minimaal grote onaangenaamheid veroorzaken.

⁵³ De Eerste Heydrichiade is een termijn voor de tijd van het eerste standrecht in herfst 1941

⁵⁴ Detlef Brandes - *Češi pod německým protektorátem* p. 300-315

⁵⁵ De mannen werden geëxecuteerd, de vrouwen naar concentratiekampen gezonden en de kinderen in Duitse families geplaatst ter heropvoeding.

⁵⁶ Bijvoorbeeld in Ostravse mijnen daalde de productie in vergelijking tot jaar 1939 met meer dan 25%.

⁵⁷ Volgens artsberichten fingeerde bijna 75% van de patiënten een ziekte.

⁵⁸ Detlef Brandes - *Češi pod německým protektorátem* p. 383-385

groeide ook het aantal aanvallen op de spoorwegen.⁵⁹

8 De hongerwinter 1944-1945 in Nederland

8.1 Operatie 'Market- Garden'

Market-Garden' was de codenaam voor het offensief van geallieerden in België en in Nederland. Operatie 'Market-Garden' waren de facto twee operaties 'Market' en 'Garden'. De bedoeling van de operatie 'Market' was belangrijke bruggen over de Maas, Waal in Arnhem en in Nijmegen door middel van luchtlanding te bezetten. Dus dat was een grootschalige luchtlanding. Het tweede deel, de operatie 'Garden', was de inneming van gebieden, bezet/veroverd door luchtlandingstroepen bij de operatie 'Market'. Als de operatie succesvol was, konden de geallieerden de Siegfriedlinie vanuit het noorden omlopen en de Tweede Wereldoorlog zou veel sneller eindigen. De Siegfriedlinie was de verdedigingslinie in Duitsland aan de Nederlandse grens tot aan de Zwitserse grens. Tenslotte, hoewel Market succesvol was, betekende het langzame verloop van de Garden een grote catastrofe voor luchtlandingstroepen. De primaire fout was slecht werk van spionnen in deze landen (de spionnen deden hun werk, alleen Montgomery ignoreerde hun berichten). Het Nederlands verzet informeerde de geallieerden dat er in Nederland veel Duitse troepen waren, maar de geallieerden luisterden niet. De geallieerden dachten dat er in Nederland en België geen Duitse militaire troepen waren, maar in tegendeel. In Nederland legerden reserves van westelijk front en troepen van oostelijk front die hier rust hielden en voorraden aanvulden. De uitgelezen SS-Pantserdivisie was het grootste probleem.

Het was de grootste nederlaag van de geallieerden in Europa in Tweede Wereldoorlog. De hoofdcommandant van de hele operatie was Bernard Law Montgomery, de wereldberoemde Britse generaal bijgenoemd „Monty“. Afzonderlijke commandanten van luchtlandingsdivisies waren: Generaal-majoor Roy Urquhart van de Britse 1^e Luchtlandingsdivisie, Generaal James Maurice Gavin van de Amerikaanse 82^e Luchtlandingsdivisie, Generaal-majoor Maxwell Davenport Taylor van de Amerikaanse 101^e Luchtlandingsdivisie en Generaal-majoor Stanisław Sosabowski van de Poolse 1^e Onafhankelijke Parachutebrigade.

⁵⁹ Tussen juli 1944 en maart 1945 werd

De operatie begon op de 17e september 1944 toen de eerste troepen bij Nijmegen, Eindhoven en Arnhem landden. Bij Nijmegen landde de Amerikaanse 82^e Luchtlandingsdivisie, bij Eindhoven de Amerikaanse 101^e Luchtlandingsdivisie en bij Arnhem landde de Britse 1^e Luchtlandingsdivisie. Er werden bijna 20.000 man, 511 voertuigen en 330 stukken geschut geparachuteerd. Op 21 september landde de Poolse brigade dichtbij Driel. Het begin was goed, alleen divisies hadden een aankomst, verder riepen de Duitsers hun reserves op en parachutisten waren verloren zonder hulp van het Britse 30^e Legerkorps dat hun zou moeten helpen.

De grootste slag van deze operatie was de veldslag om Arnhem. Tijdens de overtocht vanuit Engeland ging door ongelukken een deel van de uitrusting verloren. Voorts bleek na de landing dat het radiocontact tussen de eenheden onderling en met het hoofdkwartier voortdurend haperde. De voornaamste tegenslag was evenwel de tot dan toe onopgemerkt gebleven aanwezigheid van twee SS-pantserdivisies, die in feite toevallig vlak ten noorden van Arnhem gelegerd waren. Voor het welslagen van 'MarketGarden' was het nu essentieel, dat het Britse bruggenhoofd stand zou houden totdat de grondtroepen van het Britse 30^e Legerkorps (XXX Corps) de brug zouden bereiken. Op donderdag 21 september was de Britse 1^e Luchtlandingsdivisie genoodsaakt zich over te geven. De geallieerden werden bij Oosterbeek opgehouden en later werden zij geëvacueerd.

Verliezen van de geallieerden: Britten - 13 785, Amerikanen - 4000, Polen - 378 doden. Verliezen van Duitsland: 2000 - 3000 doden, 7000 inclusief gewonden en vermisten.

8.2 De Spoorwegstaking in september 1944

Na de landing van Geallieerden op 6 juni 1944 in Normandië heerste in grote deel van Europa een blijde stemming. In enkele maanden bevrijdden de Geallieerden Frankrijk en een groot deel van België. Op 12 september werd het eerste Nederlandse dorp Eysden bevrijd en twee dagen daarna Maastricht. In deze tijd ondernamen de Geallieerden een grote poging om naar het midden van Nederland door te breken.⁶⁰. Maar de pogingen om de bruggen over de Rijn bij Arnhem te bezetten, lukten niet.

Op 17 september werd door de radio het personeel van de Nederlandse Spoorwegen omgeroepen

⁶⁰ Market-Garden - was de codenaam voor een Geallieerd offensief in september 1944, dat bedoeld was om vanaf de Nederlandse zuidgrens in een keer door te stoten naar Arnhem. Het bestond uit een grootschalige luchtlanding (*Market*) en een grondoffensief vanuit België (*Garden*) en was ontwikkeld uit een meer bescheiden plan met als codenaam *Operation Comet* (wikipedia.nl)

om het werk neer te leggen Het stilleggen van het spoorverkeer zou de opmars van Duitse troepen vertragen. Al voor de staking groeide het aantal spoorwegsabotages. Maar voor de luchtlandingen bij Arnhem moest het hele spoorwegverkeer worden gestopt. In een paar dagen was de staking compleet. Met behulp van geweld probeerden de Duitsers het spoorwegvervoer weer op gang te brengen. De staking duurde een ongelooflijke 8 maanden van september 1944 tot de bevrijding. Het was voor Nederlanders een zware beslissing om zo lang door te gaan met de spoorwegstaking. De spoorwegstaking was een van de directe oorzaken van de zogenaamde Hongerwinter⁶¹.

8.3 De hongerwinter

Gedurende de winter van 1944 – 45 was Nederland in tweeën gesneden, eerste helft was niet bevrijd en andere helft was wel bevrijd. De nood van honger was heel ernstig in niet bevrijd helft van Nederland.

8.4 De Hongersnood

De situatie oktober 1944 tot april 1945 in westen provincieën was heel tragisch. De voedselvoorziening was slechte en Duitsers bijna stopte voedsel naar de Nederland. Mensen probeerde eten heel sorten van voedsel, bijv. tulpenbollen. Gemiddelde weekrantsoenen voor de “normale verbuikers” daalde tot minimale nutritionele waarde voor overleving.⁶²

Populaire waren hongertochten naar de plateland om eten te zoeken, zelf op pad, met een fiets, met een handkar maar toen kon dat nog vrij luxueus per trein. Ook via de post was een manier om aan goederen te komen naar weste Nederland. De hongertochten hadden hun eigen risico's. Het eten dat was bemachtigd, kon door de Duitsers of Landwachters⁶³ worden afgepakt.

Gedurende de winter van 1944-'45 was Nederland in tweeën gesneden: er was een niet-bevrijd en een wel-bevrijd gedeelte. De hongerwinter heeft zich vooral voorgedaan in de

⁶¹ J. W. Rengelink en I. Mug - Volk in verdrukking en verzet 1940 – 1945 p. 39-42

⁶² David Barnouw – De Hongerwinter p. 32 - 50

⁶³ De Nederlandsche Landwacht was een Nederlandse paramilitaire organisatie die in november 1943 van Duitse zijde werd opgericht.

verstedelijkte gebieden in het westen van Nederland en heeft voorts diegenen getroffen die geen relaties op het platteland hadden en geen geld of contacten om andere hulp in te schakelen. Niet iedereen heeft tulpenbollen hoeven eten. Op de zwarte markt was nog steeds van alles te koop. Daarnaast waren tal van hulporganisaties actief, variërend van de buurtkerk tot het Internationale Rode Kruis⁶⁴.

In de voorafgaande oorlogsjaren was een zwart circuit ontstaan, waarvan de omvang moeilijk is vast te stellen, maar in de hongerwinter bereikte die zwarte markt voor levensmiddelen zijn hoogtepunt. De rantsoenen leverden maar een kwart of minder van de noodzakelijke calorieën op, dus de mensen moeten ook op een andere, minder officiële manier aan eten zijn gekomen.

Extreme kou en honger kwamen in de winter van 1944- 1945 bij elkaar. Het niet bevrijde deel van Nederland was bovendien afgesneden van de toevoer van steenkolen uit Zuid-Limburg. Die steenkolen werden niet alleen door particulieren voor verwarmingsdoeleinden gebruikt. Ook industrieën en nutsbedrijven maakten volop gebruik van steenkolen. Gasfabrieken en elektrische centrales steenkool nodig en waterleidingbedrijven en watergemalen. De Duitse en Nederlandse belangen liepen hierbij samen en het was duidelijk dat Duitsland voor kolen diende te zorgen. Er was wel een voorraad aanwezig, maar die zou niet eens een maand reiken. De bezetter eiste aanvankelijk dat de spoorwegstaking werd opgeheven vóór er steenkolen zouden komen, maar kon die eis niet vasthouden. In november 1944 kwamen de eerste treinen met steenkool uit Duitsland aan, zij een beetje. Met verschillende transporten tussen november 1944 en maart 1945 kwam waarschijnlijk niet meer dan één maandvoorraad steenkool naar Nederland.

Hirschfeld had al vóór de spoorwegstaking bepaald dat de beschikbare energie alleen voor nutsbedrijven en een klein deel van de industrie ter beschikking zou worden gesteld. Veel bedrijven moesten daarom de poorten sluiten, en de meeste arbeiders kwamen in een wachtgeldregeling terecht. Hirschfeld was zeer beducht voor de revolutionaire situatie die zou kunnen ontstaan als er geen wachtgeldregeling kwam voor werkloze arbeiders, een situatie die ook van invloed zou kunnen zijn op het na-oorlogse Nederland. De overheid ondersteunde het bedrijfsleven financieel zodat zij een deel van het loon aan de arbeiders konden blijven uitbetalen. Sociale Zaken subsidieerde de helft van de wachtgelduitkering en soms nog meer, maar al met al kregen de werkloze arbeiders zeventig procent van het laatste

⁶⁴ Het Rode Kruis is een wereldwijde hulpverleningsorganisatie waarvan de werking in zeven basisbeginselen is gegoten. Op 22 augustus 1864 werd het Rode Kruis formeel opgericht.

inkomen.

Op de hongertochten werd er steeds geruild in plaats van betaald. Het geld had zijn waarde verloren. Een boer in de Wieringemeer had wel tien radiotoestellen, drie piano's, twee orgels, een dozijn accordeons en meer dan tien schrijfmachines. Sommige boeren zetten een bord voor de ingang van hun erf met de tekst: "Linnenkasten vol, ruilen niet meer". Maar de meeste boeren stonden voedsel af aan de mensen uit de grote steden en deelden dat gratis uit.⁶⁵

8.5 De Kou

Van oktober 1944 tot maart 1945 was het weer in Nederland uitzonderlijk slecht. De echte winterweken, van eind december tot begin februari, waren zeer koud en nat. De eerste sneeuw viel vlak voor de jaarwisseling en bijna alle dagen van januari vroor het. Bovendien sneeuwde het de tweede helft van januari behoorlijk. En in februari regende het anderhalf maal zoveel als in voorgaande februari's. Een miljoen gezinnen in het westen van Nederland kreeg zo te kampen met een hele reeks natte en koude maanden. Men had ook geen brandstof kunnen sparen.

Het verminderen van gas- en stroomlevering verliep in fasen. Zo maakte de burgemeester van Haarlem bekend dat met ingang van 9 oktober de stroomlevering zou worden gestaakt, met uitzondering van die bedrijven en inrichtingen van algemeen belang waar de stopzetting directe gevaren zou meebrengen voor het leven of de voedselvoorziening der bevolking. Dat laatste sloeg natuurlijk op ziekenhuizen en de centrale keukens. Dat Duitse instanties wel stroom zouden krijgen, leek te vanzelfsprekend om te vermelden. Om clandestien aftappen van elektriciteit tegen te gaan, werd dit door de Duitse autoriteiten met de doodstraf bedreigd. De Haarlemse burgemeester meldde later dat vanaf 19 oktober ook de gasleveranties zouden worden gestaakt.

Vanaf september konden particulieren al geen brandstof zoals bijvoorbeeld cokes meer krijgen, althans niet via de reguliere weg. Mensen trokken erop uit naar plaatsen waar vroeger kolen waren gelost, op rangeerterreinen, maar ook op plaatsen waar grote hoeveelheden kolen werden gebruikt, zoals gasfabrieken en elektrische installaties. In hoofdzaak vrouwen, kinderen en oude mannen gingen op zoek naar brandstof, want mannen tot vijftig jaar konden worden opgepakt om verdedigingslinies te graven.

⁶⁵ <http://www.schooltv.nl/vroegerenzo/2202065/werkstukken/item/2291702/de-hongerwinter/>

Behalve naar kolen en cokes werd ook naar turf gezocht. Een Amsterdamse handelsvertegenwoordiger had eind oktober 1944 het geluk, in Vinkeveen van een turfvervener 35 honderd turven te kunnen kopen.

Ongetwijfeld zijn er Amsterdammers na het lezen van dit bericht ook naar “Frankendael” getrokken, op zoek naar die jonge aanplant. Het opfleuren van de plantsoenen moest inderdaad maar wachten ‘tot na den oorlog’.

Het was verstandiger dat gemeentes zelf overgingen tot het omhakken van het bomenbestand en het onteigenen van particuliere bosschages. De koude van het moment woog onder de omstandigheden van de hongerwinter nu eenmaal zwaarder dan de groenvoorziening. Maar de kleumende burgers gingen verder met het zoeken naar hout. Naast bomen in de parken moesten ook houten parkbankjes en sierbrug- getjes over vijvers eraan geloven. Bij deze houtzoektochten kwam het van tijd tot tijd tot geweld, bijvoorbeeld als men dezelfde boom wilde omhakken. Het recht van de sterkste zegevierde meestal. Soms werd de kwestie in der minne geschikt.

Het weghalen van hout uit verlaten huizen was een gevaarlijker bezigheid. Vooral in de verlaten Amsterdamse jodenbuurt met zijn toch al vaak bouwvallige huizen zijn daarbij zelfs doden gevallen. Toen bleek dat er tussen de tramrails houten blokjes zaten, werden die als brandstof weggehaald; de trams reden toch al niet meer. Eerst deed de gemeente dit zelf, maar al snel nam de bevolking het voorbeeld over. Zelfs asfalt, vaak vermengd met sintels, moest het ontgelden. Wat maar branden kon, werd mee naar huis gesleept. Ook het eigen meubilair moest er soms aan geloven, van stoelen tot tafels, van trapleuningen tot boekenkast, al dan niet met de inhoud. Dit alles in strijd tegen de kou, maar ook in strijd tegen de honger. Er moest immers gekookt worden. Omdat gas en elektriciteit niet meer voorhanden waren, werden primitieve kacheltjes gestookt. Deze nood- of wonderkacheltjes waren vaak door de mensen zelf gemaakt. Ze bestonden soms uit niet meer dan twee blikken die in elkaar geschoven waren. Maar er waren ook nood- kacheltjes te koop. De Verenigde Blikfabrieken in Zaandam (*Verblifa*⁶⁶) verkocht ze rechtstreeks aan de klanten voor f47,50 per stuk. Dat leverde de fabriek na de oorlog een onderzoek van de Prijsbeheersing op, waarbij bleek dat Verblifa zevenhonderd procent op de normale prijs had gezet. Voor de tuchtrechter werd deze prijsverhoging eind november 1946 verdedigd door te stellen dat de fabriek ‘in die abnormale tijd’ grote verliezen had geleden door onderbezetting.

⁶⁶ Thomassen & Drijver-Verblifa (TDV) was een Nederlands bedrijf dat verpakkingen fabriceerde, bestemd voor de levensmiddelen- en chemische industrie. Thomassen & Drijver (T & D) werd opgericht in 1919.

Een deel van het verlies had men door de hoge prijs van de nood- kacheltjes goed kunnen maken.

Over het algemeen leken de mensen de nood gelaten over zich heen te laten komen. Voor een deel had dat te maken met het weinig zachtzinnige optreden van de Duitsers. Vanaf eind februari protesteerden groepen vrouwen in diverse plaatsen tegen de honger. Bij de eerste demonstratie in Amsterdam werden deze vrouwen nog door de burgemeester op het stadhuis ontvangen, maar latere optochten werden door de politie uiteengejaagd.

Na september 1944 kwam de stadsbevolking er steeds meer achter hoe afhankelijk ze was van het platteland. Gewoonlijk werden zaken als aardappelen en groente, vlees en zuivel in de winkel gekocht of aan de deur gebracht. Afhankelijk van het inkomen kon men eten wat men wilde, al was de keuze natuurlijk veel beperkter dan nu. Het distributiestelsel had daar in principe niet veel aan veranderd. Maar toen ook dat stelsel begon te kraken en op een gegeven moment zelfs bijna geheel ophield te bestaan, werd duidelijk dat de stedelingen voor eten zelf op pad moesten. Tienduizenden stadsbewoners gingen de boeren nu zelf opzoeken in zogenoemde hongertochten naar het platteland.

Zoals gezegd was de ongelijke verdeling van voedsel een van de hoofdoorzaken van het ontstaan en voortduren van de hongerwinter⁶⁷.

Tijdens de hongerwinter was er maar enkele uren per dag stroom, en soms was er helemaal geen stroom. Om toch aan stroom te komen, gebruikten mensen in de huiskamer een fiets. Je kunt het vergelijken met de hometrainer van nu. Ze zetten de fiets zo neer dat ze wel konden trappen, maar zonder dat de fiets van zijn plaats kwam. De dynamo werd op het wiel gezet en trappen maar. De elektriciteit die zo opgewekt werd was net genoeg om naar de radio te luisteren of een lichtje te laten branden. Zo wekten de gezinsleden om de beurt stroom op. Op deze manier was men niet afhankelijk van kaarsen, waar men trouwens vaak niet aan kon komen.⁶⁸

⁶⁷ David Barnouw – De Hongerwinter p. 32 - 38

⁶⁸ <http://www.schooltv.nl/vroegerenzo/2202065/werkstukken/item/2291702/de-hongerwinter/>

HET GEBRUIK VAN TULPENBOLLEN.

Tulpenbollen zijn als voedingsmiddelen te gebruiken. Ze hebben een hoog zetmeelgehalte. Afhankelijk van de soorten hebben zij een lichten bijmaak. Wanneer men het kiempje en de spruit verwijdert, hebben zij minder bijmaak. Tulpenbollen zijn bij het koken min of meer melig van consistentie. Het is daarom niet mogelijk in gewichtshoeveelheden uit te drukken, hoeveel tulpenbollen men voor bepaalde recepten gebruiken moet.

Het schoonmaken van tulpenbollen.

De tulpenbollen schillen, doormidden snijden en van het gele kiempje en de spruit ontdoen. Harde en aangestoken deeltjes verwijderen.

Soep met tulpenbollen.

1 liter water, 1 ui, 4 à 6 tulpenbollen, aroma, zout, 1 theelepel olie, kerriesurrogaat.

Het uitje snipperen en met de olie en het kerriesurrogaat licht bruin fruiten. Het water en de aroma toevoegen. De soep aan de kook brengen. De schoongemaakte tulpenbollen raspen boven de kokende vloeistof. Deze onder roeren nog even doorkoken en op smaak afmaken met wat zout.

Stamppot met tulpenbollen.

1 k.g. groente, 1½ k.g. aardappelen, 1,2 k.g. tulpenbollen, zout, (olie). De groente schoonmaken en fijn snijden. De aardappelen schoonboenen en in vieren snijden. De tulpenbollen schoonmaken. Alle ingre-

Recepten voor het gebruik van tulpenbollen (p. 11)

8.6 *Internationale hulp*

Gelet op de toenemende hongersnood in het westen van het land leek steeds duidelijker te worden dat de Duitsers niet in staat of bereid waren om de bevolking van bezet Nederland ordentelijk te voeden. Vanaf september 1944 begon de Nederlandse regering in Londen daarom haar best te doen, de Geallieerden ervan te overtuigen dat er een catastrofe in Nederland zou plaatsvinden als er geen hulp werd verleend. Het probleem was dat de Duitsers mogelijk ook zouden profiteren van hulp als die met onmiddellijke ingang werd verleend. Vooral Winston Churchill was zeer beducht voor een dergelijke indirecte steun aan de vijand. Daar kwam bij dat voedseltransporten naar Nederland de Geallieerde operaties zouden bemoeilijken. Het was al met al niet eenvoudig de bondgenoten van de noodzaak van hulp te overtuigen, temeer daar de Nederlandse regering vóór de Geallieerde opmars in Frankrijk en België ook al voortdurend alarm had geslagen over de desastreuze voedselsituatie. Bij het oprukken door de bevrijde gebieden hadden de Geallieerden nergens iets van dergelijke noodsituaties aangetroffen en men kon zich daarom ook moeilijk voorstellen dat het in de rest van het altijd zo rijke Nederland anders zou zijn. In zijn artikel 'Western Allies and Food Relief' onderscheidt de historicus Moore drie fasen in de pogingen van de Nederlandse regering om hulp te organiseren. Gedurende de eerste periode, van de mislukking bij Arnhem tot het einde van 1944, werd onderhandeld met de Britten, Zweden, Duitsers en het Rode Kruis. Onderhandelingen die slechts resulteerden in enkele hulpacties uit Zweden. Tijdens de tweede periode, tot begin maart 1945, drong de Nederlandse regering steeds wanhopiger aan op het toelaten van internationale hulp. Met name voor Churchill stond het winnen van de oorlog voorop en hij wenste geen enkele concessie in Duitse richting te moeten doen. Daarbij zat hij zelf op dat moment met een Brits voedselprobleem: de Engelse Kanaaleilanden, die door de Duitsers waren bezet, kregen sinds de Invasie geen voedsel meer uit Frankrijk en de bevolking, inclusief de Duitsers, dreigden te bezwijken. Begin maart ging Churchill echter om, en vanaf dat moment begon ook Eisenhower belangstelling te tonen voor eventuele voedselhulp. Toch zou het nog tot vlak voor de bevrijding duren voor alle obstakels voor georganiseerde internationale hulp - de derde fase - opgeruimd waren. Na de gedeeltelijke mislukking van Market Garden kampte de Nederlandse regering met twee politieke problemen rond de snel verslechterende voedselsituatie. Ten eerste had zij de spoorwegstaking zelf uitgeroepen. Daarmee had zij de schijn op zich geladen, zelf tot de

hongersnood te hebben bijgedragen. De Geallieerden hadden weliswaar laten weten dat zij er niet tegen waren als de treinen in het westen weer zouden rijden, als er in het oosten en het noorden maar zou worden doorgestaakt, maar de Nederlandse regering had het niet aangedurfd, zo'n 'halve staking' te propageren. Het tweede probleem voor de regering was dat de voedselsituatie in het bevrijde zuiden in feite slechter bleek dan vóór de bevrijding. Dat was natuurlijk iets waar de regering in Londen zelf weinig aan kon doen, maar de bevrijde Nederlanders dachten daar beslist anders over: zij voelden zich in de kou gezet. Op aandrang van Wilhelmina stuurde Gerbrandy op 28 september 1944 een dringende brief aan Churchill om aandacht te vragen voor de noodsituatie in de bezette gebieden:

Starvation in the big cities (the term is not too strong) is imminent. Destruction of port installations, wharves, factories, power plants, bridges etc. is being carried out by the Germans on a very extensive scale. I should be most grateful if you would give me an opportunity in the near future of discussing the matter with you.

Churchill zat met dit verzoek in zijn maag. Los van het feit dat de Duitsers helemaal geen elektrische centrales of bruggen vernielden - het waren eerder de Geallieerden die dat deden bleef hij fel gekant tegen acties die ook de Duitsers ten goede zouden komen. Hij ontving Gerbrandy een week later, maar liet weten dat hij niets wilde ondernemen.

Na deze vergeefse poging om Churchill van de ernst van de situatie in bezet Nederland te overtuigen, zocht de Nederlandse regering internationale publiciteit. En met succes. Niet alleen de Geallieerden, maar ook neutrale landen als Zweden en Zwitserland werden bereid gevonden iets te ondernemen. Rijkscommissaris Seyss-Inquart was zich intussen kennelijk van de ernst van de situatie bewust, getuige een tweetal gespreken die hij met Hirschfeld voerde. Halverwege december sprak Seyss-Inquart drie uur lang met Hirschfeld over de militaire situatie, waarbij hij onder andere de mogelijkheid opperde dat West-Nederland door de strijdende partijen tot geneutraliseerd gebied zou worden verklaard.

Hirschfeld heeft hem naar eigen zeggen bij die gelegenheid erop gewezen dat die oplossing in strijd zou zijn met de militaire belangen van de Geallieerden. De Duitsers zouden in dat geval immers de mogelijkheid krijgen om hun in Nederland gelegeerde troepen elders in te zetten. Een paar weken later had Seyss-Inquart een tweede onderhoud met Hirschfeld. Dit keer ging het gesprek over de hongersnood, het werk van het Interkerkelijk Overleg, de Centrale Reederij Voedselvoorziening, en over hulp van het Internationale Rode Kruis.

Het Internationale Rode Kruis in Zwitserland vroeg vervolgens aan Duitsland toestemming om Nederland van goederen te voorzien. Men had een grote voorraad graan in Beieren aangekocht en wilde die per Rijnvaart naar Nederland transporteren. Nu deed zich de curieuze

situatie voor dat Duitsland wel akkoord ging, maar de Geallieerden niet. Zij konden niet accepteren dat de Rijn als het ware neutraal terrein zou worden — dat zou alleen maar in het voordeel van Duitsland zijn — en stonden het transport niet toe. Zodoende liep hongerend West-Nederland dit voedseltransport van het Rode Kruis mis. Het graan dat in Beieren lag, werd voor een deel per verzegelde trein naar het bevrijde deel van Nederland vervoerd, en een ander deel werd in hongerend Duitsland gedistribueerd. In ruil daarvoor zonden de Duitsers eind februari per trein rogge naar Rotterdam.

Het Rode Kruis van Zweden slaagde er wel in, West-Nederland met hulpgoederen te bereiken. Op 28 januari kwamen twee schepen, de ‘Noreg’ en de ‘Dagmar Bratt’ aan in Delfzijl. Ze waren beladen met bloem, gort, erwten, margarine, melkpoeder, gedroogde groente, maar ook levertraan.

Er waren heel wat onderhandelingen aan de komst van de schepen voorafgegaan. Elke vaarroute zou de Duitsers bevoordelen, zo stelden de Geallieerden, want zij werden nu gedwongen om tijdens de tocht van de schepen die vaarroute met rust te laten. Bovendien eisten de Geallieerden dat er Zweedse Rode Kruis-functionarissen in Nederland zouden worden toegelaten om de verdeling van het voedsel te controleren. Deze taak kon niet aan het Nederlandse Rode Kruis worden overgelaten omdat dat in vergaande mate met de Duitse bezetter had gecollaboreerd. De Duitsers bleven er wel op aandringen dat de controle aan het Nederlandse Rode Kruis werd overgelaten, maar uiteindelijk werden Nederlandse ambtenaren van de Voedselvoorziening verantwoordelijk gesteld voor transport en distributie van het voedsel. Om te beginnen moesten alle goederen naar het westen worden vervoerd; daar was de nood immers het hoogst, en niet in Delfzijl en omgeving. Dit vervoer was alleen mogelijk per binnenschip, maar veel binnenschippers hadden hun schip uit angst voor inbeslagneming laten ‘onderduiken’. De Centrale Rederij voor Voedselvoorziening wist evenwel een aantal binnenschepen te charteren. Na een week voer een eerste konvooi van veertien en daarna van tien binnenschepen binnendoor naar Harlingen en toen over het IJsselmeer naar het westen. In de kranten was al bekend gemaakt dat er via het Zweedse Rode Kruis meel in Nederland was aangekomen en op 13 februari werd bekend gemaakt dat de volgende levensmiddelen **gratis** ter beschikking werden gesteld:

800 gram brood, voor personen van 4 jaar en ouder

12.5 gram margarine, voor iedereen

250 gram grutterswaren, voor kinderen van 0-14 jaar.

Via speciale bonnen waren deze extra levensmiddelen verkrijgbaar, ook al zou het nog twee weken duren voor de broden en de margarine het publiek bereikten. De verhalen over het heerlijke Zweedse wittebrood zijn legio.

De 'Noreg' en de 'Dagmar Bratt' werden gevolgd door een derde schip uit Zweden, de 'Hallaren'. Er kwam ook nog een schip van het Internationale Rode Kruis uit Lissabon, de 'Henry Duntant', omdat het Rode Kruis ook in Portugal een hulpvoorraad had aangelegd. Later volgden ook voedseltransporten uit Zwitserland. In de collectieve herinnering van de hongervinter gaat alle eer naar de Zweden: het Zweedse wittebrood werd een begrip dat stond voor al het goeds dat hongerend Nederland van de Zweden had mogen ontvangen, terwijl de Zwitserse inspanningen meer als Rode Kruis-inspanning werden gezien.

Er ontstond natuurlijk al snel een levendige handel in de levensmiddelen die waren uitgedeeld, soms op kleine, maar ook op grotere schaal.

8.7 Voedseldroppings

Behalve het Zweedse wittebrood heeft niets zo tot de verbeelding gesproken als de Geallieerde voedseldroppings. In de loop van april had Seyss-Inquart in verschillende toonaarden laten weten dat er met hem gepraat kon worden over de voedselsituatie in het bezette deel van Nederland. Natuurlijk was het voor hem ook duidelijk dat Duitsland de oorlog aan het verliezen was, maar zonder een bevel van Hitler zou hij niets expliciets doen. Bovendien was hij niet bevoegd voor de Wehrmacht te spreken, laat staan zelf te beslissen. Toch kwamen er gesprekken tussen hem en vertegenwoordigers van het door de Londense regering erkende College van Vertrouwensmannen op gang, tot grote woede van het Nederlandse verzet, dat bij de regering in Londen protesteerde tegen deze openlijke onderhandelingen met de vijand. De eerste besprekingen gingen overigens niet zozeer over een — al dan niet gedeeltelijke — capitulatie, als wel over de wenselijkheid van voedselhulp van Geallieerde zijde. In Engeland trof men voorbereidingen om voedsel uit vliegtuigen af te werpen. Er werden proeven genomen met het gooien van zandzakken, om te testen of zij bij hun val niet open zouden barsten.

Deze droppings werden vanaf een hoogte van honderdvijftig meter uitgevoerd, met het landingsgestel uit, de kleppen voor een kwart omlaag en vliegend op minimumsnelheid. We vernamen dat door deze oefendroppings duidelijk was geworden, dat een zandzak zo vanaf

een bepaalde hoogte en met een voorgeschreven snelheid onbeschadigd op de grond terecht zou komen. Meer of minder zou de zak doen barsten.

Er werd hard gewerkt in Engeland om de juten zakken te vullen met pakken bloem en gist, met melkpoeder, margarine en kaas, met suiker, zout en vleesproducten, met chocolade, thee, koffie, mosterd en biscuit in blik. De later uitgeworpen Amerikaanse legerpakketten bevatten behalve levensmiddelen ook sigaretten en kauwgum; dat laatste wonderlijke product zou met de Jeep en de Lucky Strike uitgroeien tot zinnebeeld van de rol van de Amerikanen bij de bevrijding.

Voor het droppen van voedsel moesten de Geallieerden wel harde garanties krijgen dat de Duitsers niet op de laagvliegen- de Lancasters en Vliegende Forten zouden schieten. De Duitsers van hun kant waren bang dat er wapens voor het verzet tussen het voedsel verborgen zaten. De Rijkscommissaris liet op 27 april in een officiële oproep weten dat de Duitsers de voorstellen van de Geallieerden om voedsel te droppen afwezen. Het argument was dat de hoeveelheden toch weinig voorstelden. Zijn oproep stond onder andere op de voorkant van Het Volk, dat op dat moment nog maar uit één pagina bestond. Tussen berichten over hevige straatgevechten in Berlijn, verhoging van de broodprijs en toewijzing van Rode Kruis-zendingen was onder de kop ‘Nederlanders!’ het volgende te lezen:

De Anglo-Amerikanen kondigen het afwerpen van kleine hoeveelheden levensmiddelen uit vliegtuigen aan om zo de indruk te wekken van een hulpverlening tegen de honger. In werkelijkheid kunnen zulke hoeveelheden Uw gebrek aan voedingsmiddelen nooit dekken. Een enkele scheepslading van ca. 6000 ton b.v. zou veronderstellen, dat duizenden zwaarbeladen vliegtuigen het land overstroomden.⁶⁹

Meer dan 20.000 mensen sterven van de honger. Ze worden nauwelijks meer begraven. De grond is te hard en de energie voor graafwerk en transport ontbreekt. In Amsterdam worden de lijken in de Zuiderkerk opgeslagen. Het is een strenge winter en er is geen hout voor kisten.⁷⁰

⁶⁹ David Barnouw – De Hongerwinter p. 32 - 68

⁷⁰ <http://www.verzetsmuseum.org/tweede-wereldoorlog/nl/KoninkrijkderNederlanden/Nederland,mei-1944---mei-1945/hongerwinter>

9 Resumé in Nederlands

Vorige jaar, toen ik koos de thema voor mijn scriptie, ik was heel wankelmoedig, maar want mijn favoriet branche is historie, bijzonder de tweede wereldoorlog, dat ik heb op de pad naar mijn thema. Ik kende uit boeken en uit de school Nederlandse verzet in de Tachtigjarige oorlog en de Tsjechische verzet tegen Habsburg in de 19e/20e eeuw. Over de idee, ik zocht voor boeken over Tsjechische en Nederlandse verzet. Ik vond ongeveer tien boeken over dat thema. Maar met de Tsjechische boeken was een probleem. Door de communistische regime was de historie over Tsjechische verzet heel vertekening van feiten, maar in vorige jaren ontstonden bij ons een paar goede boeken. Het resultaat van mijn werk is studie over Tsjechische en Nederlandse verzet door de tweede wereldoorlog.

10 Resumé český

Když jsem si minulý rok vybíral téma mé bakalářské práce byl jsem velmi váhavý a nerozhodný, ale vzhledem k tomu, že mou oblíbenou disciplínou je historie, obzvlášť druhá světová válka, tak jsem se ocitl na cestě k tématu mé práce. Z knih a ze školy jsem znal Nizozemský odboj za osmdesátileté války a Český odboj proti Habsburkům v 19. a 20. století. Po této myšlence jsem začal vyhledávat knihy o zvoleném tématu. Našel jsem přibližně deset knih, které se hodily. Ale s českými knihami byl problém. Během období komunismu byla témata Československého odboje účelově zkreslována, ale naštěstí v posledních letech vyšlo v naší zemi několik podrobných knih o tomto tématu. Výsledkem mé práce je studie o Českém a Nizozemském odboji za 2. světové války.

11 Resumé in English

Last year, when i was deciding over topic of my bachelor's work i was very hesitating, but because i like history, especially the Second World War, so i was on the road to my theme of my work. From the books and from the school i know Dutch resistance during Eighty Year's War and i know Czech resistance against House of Habsburg in 19th/20th century. Over that idea, i was looking over books, that i need. I found over ten books, that i need. But i had problem with Czech books. The truth about Czech resistance during the Second world was falsify, unfortunately in few years ago was printed some of the good books for my purpose. The result of my work is studie over Czech and Dutch resistance during the Second World War.

Anotace bakalářské diplomové práce

Jméno autora: David Romsy
Název univerzity a katedry: Univerzita Palackého Olomouc, filozofická fakulta, katedra nederlandistiky
Název práce: Odboj v Nizozemí a v Čechách během německé okupace ve srovnání
Jméno vedoucího práce: Doc. Dr. Wilken Engelbrecht, cand. litt.
Počet znaků: 96624
Počet titulů použité literatury: 7
Klíčová slova: het verzet, de strijd, illegaal, de aanslag, de tweede wereldoorlog

Stručná charakteristika práce:

Tématem této práce je popis odboje za 2. světové války v Nizozemsku a v Československu. Na úvod jsou zde uvedeny události předcházející 2. světovou válku a situace v obou zemích. Poté se práce zabývá různými formami odboje v obou zemích.

Literatuur en plaat lijst

Primaire bronnen

Jong, Louis de: Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog, 14 delen, Den Haag, SDU-uitgeverij, 1969-1991

Horst, Han van der: Dějiny Nizozemska, Praha, Lidové noviny, 2002

Brandes, Detlef: Češi pod německým protektorátem. Okupační politika, kolaborace a odboj 1939-1945, Praha, Prostor, 1999

Mastný Vojtěch: Protektorát a osud českého odboje, Praha, Eurolex Bohemia, 2003

Rengeling, J.W. a I. Mug. *Volk in verdrukking en vezet 1940 - 1945*. Amsterdam: N.V.Drukkerij Dico, 1960.

Barnouw, David. *De hongervinter*. Hilversum: Uitgeverij Verloren BV, 1999.

Lademacher, Horst. *Geschiedenis van Nederland*. Utrecht: Uitgeverij Het Spectrum, 1993.

Internet bronnen

www.wikipedia.org

www.verzetsmuseum.nl

www.go2war2.nl

www.hetillegaleparool.nl

<http://forum.wo2.nl>

<http://verzet.library.uu.nl>

www.verzetsmuseum.org

www.verzet.org

www.czechslovakforum.be

<http://www.schooltv.nl/>

www.fronta.cz

www.valka.cz

Platen

P1:	www.wikipedia.nl
P2:	www.wikipedia.nl
P3:	www.wikipedia.nl
P4:	www.wikipedia.org
P5:	www.wikipedia.cz
P6:	www.verzet.org
P7:	www.wikipedia.nl
P8:	www.terugblik.com
P9:	www.wikipedia.nl
P10:	www.wikipedia.cz
P11:	David Barnouw – De Hongerwinter p. 55